

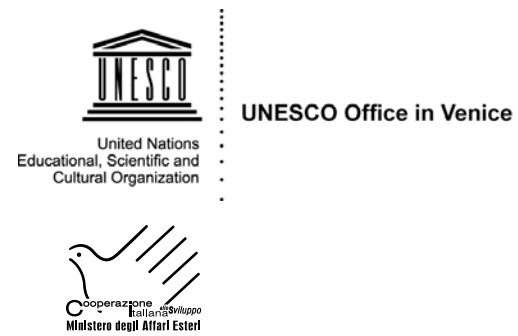
МАКЕДОНСКО
КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО

АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ

UNESCO Office in Venice

ISBN 978-608-4549-00-0

МАКЕДОНСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Книгата е објавена со поддршка на Италијанската Кооперација (Cooperazione Italiana) и Канцеларијата на УНЕСКО во Венеција - Регионално биро за наука и култура во Европа (UNESCO BRESCE).
Искажаните ставови и презентацијата на материјалот во оваа публикација не изразуваат мислење на Секретаријатот на УНЕСКО во врска со правниот статус на било која земја, територија, град или област, за нејзините власти или за разграничувањето на нејзината граница или граници. Авторот (авторите) е одговорен за изборот и презентацијата на фактите содржани во оваа публикација и тие не се нужно оние на УНЕСКО и не се обврзувачки за Организацијата.

Скопје 2008

АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ

М А К Е Д О Н С К О К У Л Т У Р Н О Н А С Л Е Д С Т В О

АРХЕОЛОШКИ
ЛОКАЛИТЕТИ

М А К Е Д О Н С К О К У Л Т У Р Н О Н А С Л Е Д С Т В О

● Тумба Маџари	Скопје	12	● Вардарски Рид	Гевгелија	62
● Скопска тврдина - Кале	Скопје	16	● Градот на Исар	с. Марвинци кај Валандово	66
● Скупи	с. Злоукани, Скопје	20	● Цркви на Светите петнаесет Тивериополски маченици	Струмица	68
● Античка населба Tauresium	с. Таор, Скопје	24	● Антички бањи	с. Банско крај Струмица	70
● Кастелото кај Пчиња	Скопје	28	● Цареви Кули	Струмица	72
● Стоби	Градско, Велес	30	● Исарот	Штип	74
● Неолитска населба Врбјанска Чука	с.Славеј, Прилеп	36	● Баргала	Штип	76
● Стибера (Styberra)	с. Чепигово, Прилеп	38	● Мородвис	с. Мородвис, Кочанско	80
● Маркови Кули	Прилеп	42	● Виничко Кале	Виница	82
● Хераклеа Линкестис	Битола	44	● Град	с. Град, Делчевско	86
● Голем Град	Преспанско Езеро, Преспа	48	● Големо Градиште	с. Коњух	88
● Лихнидос	Охрид	52	● Кокино	Куманово	90
● Енгелана	Св. Еразмо крај Охрид	58	● Костоперска Карпа	Младо Нагоричино	92
● Залив на Коските	с. Пештани, Градиште, Охрид	60	● Тетовско Кале - Бал Тепе	Тетово	94

Од времето на пештерските лавови и палеолитските ловци откриени се остатоци кои ги осмислуваат далечните магливи почетоци на егзистенција на човечкиот род на почвата од постојано ветуваната земја на просторите од митскиот Балкан. Остатоци од тој живот се забележани по долината на Бабуна, односно во пештерата Макаровец, кај Кристифорово во Пелагонија, а уште постари индикации се регистрирани во палеолитските пристапници на осоговските планини. Таа приказна наликува на аргонаутско патешествие низ времето. Од таа плеистоцентска далечина, од тоа старо камено време, натака, сè беше поинаку. Всушност, овие простори очигледно силно биле привлечни во следниот период од предисториските времиња, во младото камено време, во таканаречената неолитска *револуција*, односно во *идиличното* време на неолитската цивилизација. Тоа започнало некаде пред осум илјади години. На тоа не потсетуваат импозантните теракотни идоли Богинките Мајки од Мацари и Говрлево, на тоа не потсетува Адам од Говрлево, многубројните културни придобивки од Амзабегово-Вршничката културна група и од Велушко-Породинската во Пелагонија. Од тие времиња навака „ветената земја“ Македонија, со своите реки и езера, со планините и ридовите, со долините и низините, со богатата клима, континуирано е населена и тоа вриење на животот го чувствуваме и денес. Тоа што изгледа дека никогаш нема да се

врати се периодите (кои длабоко во иднината сепак ќе се вратат) наречени: енеолит (бакарно време), бронзеното и железното, за кои говорат археолошките вредности (богата керамичка продукција, коскени, камени и кремени орудија) откриени во водите на богатото крајбрежје на Охридското Езеро. Овие времиња се „преплавени“ со значајните таканаречени „македонски бронзи“, мали ритулани предмети во разни форми кои во археолошкиот свет го афирмираа железното време на македонската почва. Патешествието продолжува натака до златните ритуални маски и многубројните други златни, сребрени, бронзени, керамички и други предмети кои биле придружни богатства во гробниците на аристократските кругови од Лихнитида, посебно Лихнидос и Требеништа (денешната Охридска област) во VI-V век пред нашата ера. Меѓу овие вредности надалеку се прочуени и бронзените волутни кратери кои, сигурно, се појавуваат и во Повардарјето на „ветената земја“ (Демир Капија), а оттогаш е и прочуената тетовска Менада. Раната антика и „златниот IV век“ на Македонија кога таа стана господарка на светот со кралевите Филип II и Александар III, оставила многубројни археолошки артефакти и исклучителни архитектонски објекти, тврдини изградени со мегалитни камени блокови (Лихнидос-Охрид, Енгелана кај Св. Еразмо, низ Пелагонија) и објекти во науката познати како „македонски тип на гробници“ (Охрид, Пелагонија),

а *македонскиот период* од историјата на светот со афирмацијата на т.н. хеленистичка култура (сублимат на македонската, хеленската, египетската и азиско-персиската) е еден од најбогатите периоди на европските простори. Археологијата на Македонија од тоа време е преполна со злато и сребро, со богатства отворени за тогашниот свет но и оттогаш почнуваат таканаречените *македонски расколи*, а нешто подоцна, со настапот на идната Римска светска империја, „ветената земја“ стана првата римска провинција на Балканот и, всушност, оттогаш натака низ времето во историјата се познати т.н. *македонски делби*. Македонската почва е раздавана на оние на кои им ја ветила историјата. Во римскиот период, со постепено вкоренување на римските вредности во сите сфери на животот во веќе урбанизираните средини, градовите во Македонија се развивале во еден вид на провинциска мирна благосостојба. Тоа се забележува од резултатите на археолошките ископувања во Стоби, Хераклеја, Скупи, Стибера и Лихнидос. Имено Стоби, кој се наоѓа во „срцето“ на оваа Македонија, на устието од две реки (Аксиос-Вардар и Еригон-Црна река) претставува еден од најзначајните градови кој во римски период имал и исклучителни римски повластици, ковал сопствени пари, исто како и Лихнидос од тогашната Горна Македонија, кој со својата местоположба на брегот од Лихнидското (Охридското) Езеро и на најпознатата античка патна магистрала Виа Егнатиа, претставувал

исклучително богато монденско место во тогашниот свет, Скупи, римски колонијален град од I до III век бил еден од најголемите градови на Балканот, а Стибера кај Чепигово (Прилепско) во тоа време претставувал еден од поголемите антички центри со работилници за изработка на мермерни скулптури. Просторите на „ветената земја“ особено биле густо населени во доцната антика (според појавата на доцноантички гробни конструкции главно од тегули на две води на археолошките локалитети), а тогаш започнува и ранохристијанскиот период, односно ВРЕМЕТО НА БАЗИЛИКИТЕ, монументалните ранохристијански објекти со раскошна архитектура и подни мозаични површини. Базиликите од Лихнидос (Охрид) и Хераклеја, со претставениот космогониски свет изведен со магичните разнобојни камчиња со теми од христијанската религија се особено значајни за ова време во рамките на медитеранскиот ранохристијански свет. Во ова време влегуваат и веќе надалеку прочуените винички теракотни икони кои претставуваат колекција од овој вид сосем ретка во светската религиска уметност. Ова е период кога Македонија му беше „ветена“ од историјата на византиската империја, ова е времето на цар Јустинијан кој, куриозитетно, се верува дека потекнува од македонските краишта и ова е времето на долгото византиско „аргонаутско“ патешествие низ балканските високи „историски“ планини, време во кое (X-XI век) на царскиот престол во Цариград, меѓу

другото, владееле девет цареви од т.н. *македонска династија*. Паралелно, балканските простори биле населувани од словенските племиња (VI-VII век) кои, попатно, оставиле многу малку од својата материјална култура. Сепак, Светиклиментовото време (крај на IX – почеток на X век) претставува „златно“ време на словенскиот род во „ветената земја“. Тоа е времето на дејноста на Светиклиментовиот универзитет и времето кое последователно резултира со Самуиловото средновековното македонско-словенско царство. Самуиловата тврдина во Охрид е видлив профан монумент кој во археолошка и историска смисла го отсликува тој период на македонско-словенска доминација над балканските земји. Средновековните културни слоеви на археолошката почва во Македонија се богати со докази за дострелите на моќниот византиски извор: накит, сликана глеѓосана керамика, метални предмети и, особено, многубројни поединечни и групни наоди на златни, сребрени и бронзени монети на археолошките локалитети. Освен цар Самуил, кој сигурно е единствениот цар во европската и светската историја кој не ковал пари, кој најверојатно четириесеттина години јавал на коњ и немал време да си го организира платежниот систем во царството, другите владетели оставиле свои траги не само во оваа сфера, туку и во рамките на целокупниот општествено-политичкиот и духовниот живот на жителите од империјата.

Конечно, после владеењето на едно време од XIV век на српските цареви, кон крајот на тој век Македонската земја „се вети“ на Турците Османлии, односно повеќе од половина милениум беше дел од Отоманската империја. Имајќи предвид дека сè повеќе се оддалечуваме од тој османлиски период, особено со влегувањето во XXI век, археолошката наука ќе треба многу посериозно да го вклучи ова време во своите научно-истражувачки рамки. Ова посебно и заради тоа што во пазувите на оваа империја Македонија повторно, по две илјади години, почна да се бори за себе, односно во вистинска смисла на зборот почна да работи во насока „да се вети на себе“.

На археолошката почва во Македонија се евидентирани повеќе од 4700 археолошки локалитети. Истражени и недоистражени има многу малку. Овде се презентирани 28, кои на некој начин ја отсликуваат оваа земја во археолошка смисла, која, без разлика на околностите, сепак претставува европска археолошка оаза и пошироко, во рамките на медитеранскиот културен комплекс.

Паско Кузман

ТУМБА МАЏАРИ

Локалитетот се наоѓа во сегашната населба Ченто и е најзначајната неолитска населба во Скопската котлина. Откриен е во 1961/2 година во текот на археолошки рекогносцирања. Првите археолошки истражувања се извршени во 1978 година од Музеј на Македонија. Резултатите покажаа дека се работи за населба од неолит, со три фази на живеење. Стратиграфијата на населбата е со културен слој дебел 2,40 м. а со јамите 2,80 м. Својот економски и културен процут оваа населба го доживува во периодот на 5800 - 5200 години п.н.е., односно во фазата Анзабегово - Вршник II - IV. Во истражувањата од 1981 е откриена првата куќа, детерминирана како светилиште. Досега се откриени

уште седум. Првооткриената куќа е градена во традиционалната техника на набиени колци во земја, често фланкирани со камења/мелници. Куќниот лепеж покажува дека во сидовите се вградувани големи цепени греди од кои се останати отпечатоци. Сидовите од надвор се декорирани со повлекувања на прсти во вид на спирали што завршуваат како примитивни волути. Површината на куќата е 8 x 8 м, со правилна четириаголна форма. Покривот е на две води, од слама поставен на дрвена конструкција што ја носат дебели колци од надворешната страна, поставени на фронталната и задната страна. Внатрешноста на куќата е преградена со еден тенок неправилен парапет. Тој одвојува две печки подигнати до него. За првпат во Македонија се откриени 2 големи и една мала, сликани амфори, кои според формата, фактурата, украсувањето со сликани стилизирани флорални орнаменти, најдени на едно место, се изработени од раката на еден одличен мајстор. Во оваа куќа - светилиште откриени се вкупно 45 цели садови и многу фрагменти. Тоа се разни купови, питоси со барботин украси, големи фрутариуми со пластични ребра од внатрешноста на ободот, чинии, мала пиксида со пластичен релјеф на дното како пинтадера и разни мали садчиња. Со својата совршена едноставна форма, особена карактеристика на Тумба Маџари му даваат аскосите. Потсетуваат на барски

2

3

4

птици, а така се декорирани со пердушест барботин, со 4 држалки на стомакот и една на грбот.

Во 2002 година е откриена една „када“, изградена од земја со убаво измазнети сидови и под, а на него кристали на соли.

Она што ја прави Тумба Маџари и оваа куќа позната, е за првпат откриената теракотна претстава на Големата Мајка. Со своите импресивни димензии од 0,39 м. висина, класичната смирена поза на изникнување од куќата и воедно бдеење над нејзиното огниште и мир, ја прави оваа теракота ексклузивна. Во подоцнежните истражувања се откриени и други фрагменти од цилиндрите и куќата со различни димензии и фризури. Воопшто фризуриите зборуваат за вонредно богатата мода на неолитската жена. Особено интересна е една маркантно извајана во природна големина глава на човек.

Како случаен наод, од овој локалитет е една керамичка претстава на глава на овен (бик) - букранион кој се датира во ран неолит. Од другите зооморфни претстави интересни се козата и кентаврот со рецепиенти на грбот. Во Тумба Маџари од алатките се откриени тегови за вертикален разбој, биконусни тегови (макари) за рибарски мрежи многу коскени спатули со стандардна форма, шила и игли. Кремената индустрија е застапена со разни кремени ножиња, секачи, камени авани и мелници.

Анализата на коските на животните и птиците од Маџари укажува на фактот дека неолитскиот човек, што се однесува до обезбедувањето месо, апсолутно се потпирал на своите стада, а многу малку на лов и риболов.

Драгиша Здравковски

Лит.: В. Санев, Неолитско светилиште од Тумба во Маџари, Скопско, Maced. acta archaeol. 9, Скопје 1988, 9-30; А. Москалењска, В. Санев, Preliminary analysis of bone remnants of animals from the Neolithic Archaeological site Tumba Madzari near Skopje, Maced. acta archaeol. 10, Скопје 1989, 55-75; В. Санев, Тумба Маџари, Археолошка карта 2, Скопје 1996, 377-378; Д. Здравковски, Среден неолит во Горновардарскиот регион (магистерски труд), Скопје 2003, 100-112.

5

6

7

СКОПСКА ТВРДИНА - КАЛЕ

Скопската тврдина ја зазема најдоминантната позиција во централното градско подрачје на Скопје. Позиционирана е на долгиот грбен од седиментен песочник што се протега по должината на источниот брег на Вардар во правец север-југ, на неговиот јужен - најистурен дел. Со тој простор е поврзана речиси целокупната културна и политичка историја на градот. Употребата на тој простор како населба отпочнала уште во текот на праисторија, поточно од времето на енеолитот. Од таа, најстара населба, преку одредено живеење во текот на бронзеното и железното време, просторот на калето бил со различен интетнзитет употребуван до вековите пред востановување на римската власт во Македонија. Сепак, најинтензивна

била употребата на тој простор како средновековна тврдина, поточно како Горен Град на средновековно Скопје. Таквата тврдина била обновувана и низ следните векови од турскиот период, со континуирана употреба до денес.

Праисториското живеење се одвивало во најмалку 3 населби (енеолитска, бронзенодопска и железнодопска), додека во текот на средниот век и турскиот период се живеело уште во најмалку 3 последователни населби (првата од X-XIII/XIV век, втората XIV-XVII век и третата од XVIII-XX век). Најстарите наоди на Скопската тврдина претставуваат остатоци од иницијалната населба од бакарното време - енеолитот или од 4 милениум пред Христа. Различни објекти, земјанки или полуземјанки со функција на живеалишта, култни објекти или отпадни и складишни јами биле вкопани во глиневата здравица.

Низ следниот период на бронзеното доба или во текот на третиот и вториот милениум пред Христа, праисториското живеење продолжило, но на помал простор, ограничен главно во североисточните делови на Калето. Во тие слоеви се документираат, покрај бројните движни наоди и остатоци од станбени објекти, печки за керамика и други културни остатоци од сите фази на бронзеното доба.

2

Најмладата праисториска населба, онаа од железното време (прва половина на првиот милениум пред Христа) значела продолжување на животот, но сега концентриран на нова позиција, главно во југоисточните делови на Калето. Од неа се откриени остатоци од вообичаената праисториска архитектура или куќи на правоаголна основа градени со дрвена скелетна конструкција од колци и плет. Поинтензивни остатоци од живеење во следните векови од втората половина на првиот милениум пред Христа, засега не се откриени, но одделни наоди потврдуваат одредени активности на Калето во текот на IV век пред Христа. Следните населбински остатоци припаѓаат веќе на средновековниот град. Некаде кон крајот на X век или во Самуиулово време започнува непрекинатиот и бурниот историски развој како вистински градски центар (Средновековно Скопје) и трае до денес. Најпрво, калето било заштитено со убаво сидани бедеми, кои целосно го оградуваат тој простор,

формирајќи единствен фортификациски систем, граден според највисоките тогашни критериуми и градежни техники. Откриените бројни монети од X и XI век, погребувања веднаш од внатрешната страна на јужниот бедем, боеви секири и стрели, керамика и други ситни наоди од истото време, зборуваат дека Калето тогаш функционирало најверојатно како голем воен кастрон. По должината на јужниот бедем откриени се остатоци од бројни дрвени градби со отпадни јами, огништа, печки и други остатоци од металуршка активност, магацини и работилници - ковачници за изработка и поправка на оружје. За посебно одбележување од тој град е јужниот влез во тврдината, со сите придружни елементи. Тој ќе биде користен и обновуван неколку пати во следните векови, како главен влез, и на подоцнежната средновековна и на раноосманлиска тврдина. Во продолжение на влезната партија откриени се остатоци од калдрмирана површина - пат, што водел по должината на внатрешноста на јужниот бедем до

повисоките делови на теренот. Сите остатоци од оваа условно кажано „самуилова“ фаза се проследени со монетни наоди на т.н. анонимни фолиси, и на императорите Василиј II, Никифор III и Михаил VII, сите од X и XI век. Културните слоеви од населбата од XII и XIII век или од времето на владеењето на династијата на Комнените го илустрираат Скопје како вистински центар на широка балканска регија. За тоа зборуваат бројните наоди на оловни печати, монети, остатоци од развиена металуршка и керамичарска дејност како и разновидни наоди од секојдневниот живот. Во таа смисла, како врвен производ се издвојуваат луксузните трпезни садови украсени со сликање, со гравирање и глеѓосување. Некои од најдените чинии се вистински уметнички дела, а целата колекција на таква керамика е една од најбројните и највредни на Балканот.

Во текот на XIII век животот во скопскиот Горен Град продолжил со несмален интензитет. Градските бедеми биле обновени и заградувале сосем нова урбанизација, а бил укрепен со обидие и т.н. Долен Град. На највисокиот и најдоминантен дел од Калето, во југоисточниот дел на градот откриена е црква со крстообразна внатрешност и со некропола околу неа. Според пишуваните извори, во рамките на Скопската тврдина, постоеле и други цркви од тоа време. Во 1391 година Скопје било освоено од Турците, кои го разурнале градот и делови од градските бедеми. По тие настани Калето добива нов карактер и служи како воена касарна. Откриените градби од тоа време и целокупниот културен инвентар документираат вообичаени активности за тврдина со таков карактер.

Драги Митревски

Лит.: А.Дероко, Средновековни град Скопје, Споменик САНУ 120, Београд 1971; Микулчиќ, Старо Скопје со околните тврдини, Македонска книга, Скопје 1982; И. Микулчиќ, Средновековни градови и тврдини, МАНУ Книга 5, Скопје 1996; Микулчиќ, Антички градови во Македонија, МАНУ Книга 8, Скопје 1999; Д. Митревски, Скопска Тврдина-Ревивал, Музеј на град Скопје, Скопје 2007.

3

4

● ЛОКАЛИТЕТ: Скупи
● ЛОКАЦИЈА: с. Злокуќани, Скопје

СКУПИ (SCUPI) COLONIA FLAVIA SCUPINORUM

Скупи е еден од најголемите римски градови на Балканот со статус на колонија. Се наоѓа на 5 км северозападно од Скопје, во близина на с. Злокуќани, на југозападната падина од Зајчев Рид, лево од утоката на Лепенец во Вардар. Точната локација ја одредил А. Еванс во 1883 год. Потврдено е континуирано живеење во бронзеното и железното време до VI век пр. н. е. Почетоците на римскиот град се поврзани со пробивот на римските легии кон крајот на I век пр. н. е. и формирањето на провинцијата Мезија во 15 год. н. е. Отворено е прашањето за претходниот статус на градот како цивилна населба или легиски логор. Во времето на Флавијевците, веројатно при владеењето на Домицијан 84/5 год. добива ранг на самоуправна дедуктивна

колонија (Colonia Flavia Scupinorum) со населување на ветерани, главно од легијата VII Claudia. Првобитната населба се трансформира во комплексен урбан римски град со сите административни, цивилни и верски објекти кои одговарале на новите услови и прилики. Се развива како важен административен, стопански, културен, верски и транзитен центар на провинцијата Горна Мезија. Градот го споменува Птоломеј во II век. Во времето на Марк Аврелиј, во 170 год. во Скупи поминало дакиското племе Костобоки при продорот кон Егеја. Во 268/69 год. опустошен е од силни готски и херулски одреди. Кон крајот на III век станува метропола на ново основаната провинцијата Дарданија, а во IV век повторно доживува голем економски и урбанистички подем. На Табула Пеунтенгериана (IV век), претставен е со вињета на главен провинциски град. Царот Теодосиј I при престоите во Скупи во 379 и 388 год. издал два царски указа. Веројатно не бил поштеден ни во разурнувачките напади на Хуните во 447 година. Од IV до VI век е епископско и митрополитско седиште. Во 518 год. настрадал во катастрофален земјотрес забележан во Хрониката на Марцелин Комес. По обновата во VI век, урбаното живеење конечно замира кон крајот на векот во времето на Маврикиј (582/3 год.). Како помала рурална населба опстојува до X - XI век.

2

3

4

5

7

6

8

9

Урбанистичките одлики, инфраструктурата и високото комунално станбено ниво на живеење (водовод, канализација, развиена улична мрежа со поплочени улици, јавни купатила, подно греење, подови со мозаици, осликани сидови, застаклени прозори), го сместуваат највисоко на цивилизациската скала на провинциските римски градови. Обсидието има форма на неправилен четириаголник (738 x 590 м) со површина од 43 ха. Градот е правилно планиран според ортогонален систем. Улиците се паралелни (јз/си-сз/ји) со сидовите на обсидието и се сечат под прав агол. Поплочени се со масивни камени плочи. Тротоарите се одвоени со ивичници, покриени со портици. Под и покрај улиците се наоѓаат одводни канали

за нечиста вода, како и сложена мрежа од глинени и оловни цевководи за довод на чиста вода во објектите. Низ целиот историски развој градот ќе ја задржи основната урбанистичка шема со иста ориентација на градежните комплекси и градби, но димензиите и содржината на градските квартави се менувале во различните временски периоди. Според истраженоста кога зборуваме за урбанистичкиот изглед на Скупи, тоа првенствено се однесува на изгледот на градот во доцноантичкиот период (крај на III-VI век). Целосно или делумно се истражени неколку градежни комплекси и градби: театар (импозантен објект со откриени контури од скената, театарската зграда и гледалиштето, со луксузна мермерна архитектонска

декорација, припаѓа на римскиот тип на театри (подигнат во времето на Хадријан, II век), хореум (масивен јавен објект со профана намена-складиште, крај на III-IV век), градска вила-домус (приватен станбен објект со луксузно украсени сидови со фреско декорација и сопствено подно греење, III-IV век), цивилна базилика (репрезентативен монументален јавен објект со раскошна мермерна архитектонска декорација и мозаичен под, IV век), градска бања (јавен објект со подно загревање и делови за топло и ладно капење, IV-V век), тробродна ранохристијанската базилика со крстилница на јужната страна (V-VI век), микростанбен комплекс (приватни стамбени градби, VI век), неколку градби со недефинирана намена и дел

од уличната мрежа (cardo maximus, крстосниците со два декумани, уште еден кардо и декуман IV-VI век). Надвор од обсидието на сите четири страни се наоѓале некрополите и други придружни градби. Истражени се околу 1000 гробови (I-IV век) од југоисточната и северозападната некропола и делови од античкиот мост на Вардар, приватна вила и христијанска базилика во с. Бардовци.

Ленче Јованова

Лит.: И. Микулчиќ, Скопје со околните тврдини, Скопје 1982; Б. Драгојевиќ Јосифовска, Inscriptions de la Mésie Supérieure (IMS), vol. VI, Scupi et la région de Kumanovo, Beograd 1982; Д. Корачевиќ, СКУПИ, Градска територија, Скопје 2002.

● ЛОКАЛИТЕТ: Античка населба Tauresium
● ЛОКАЦИЈА: с. Таор, Скопје

Античката населба Тауресиум се наоѓа во непосредна близина на селото Таор, кое лежи на околу 20 км ј/и од центарот на Скопје.

Денес комуникацијата од Скопје до селото Таор се одвива преку два правца. Првиот е јужен и населбата со Скопје ја врзува мостот на реката Вардар и село Орешани, додека вториот правец е долг 3,5 км, а населбата на ј/и ја врзува со магистралниот пат Е 75. Во римско време двата денешни пристапи го претставувале главниот магистрален повардарски пат (Via Aхia) кој поминувал во северното подножје на населбата, кој од Скупи преку Стоби бил насочен кон Тесалоника. Античката населба за првпат е евидентирана од англискиот истражувач, археолог и патеписец Артур

TAURESIIUM

Еванс уште пред стотина години. Во таа прилика покрај Скупи ја посетил и нашата населба, препознавајќи го во неа Тауресиум, родното место на императорот Јустинијан I (527-565), забележан од античкиот автор Прокопиус. Археолошките истражувања на населбата се започнати во 2000 година од Музеј на град Скопје и континуирано се одвиваат до денес. Античката населба денес е позната под топонимот Градиште, а е лоцирана на с/и периферија од село Таор, расположена на висок рид што го сочинуваат акропола и две тераси, со вкупен расположив простор од околу 1,6 ха.

Според резултатите од досегашните археолошки истражувања на населбата, можат да се издвојат три културни хоризонти на живеење и тоа праисториски, доцноантички и раносредновековен.

Праисторискиот културен хоризонт припаѓа на раното бронзено време кој се датира во времето од околу 2200 - 1700 год. пред.н.е. Потврден е преку наоди на камени секирки, кремени ножиња и повеќе фрагментирани делови од керамички садови, откриени во античките слоеви.

Доцноантичкиот културен хоризонт е потврден преку многубројните движни археолошки наоди и откриените градби. Во стратиграфијата на овој хоризонт јасно се издвојуваат две фази. Првата егзистирала во периодот од IV до почетокот на VI век, односно до катастрофалниот

2

земјотрес во 518 година, а втората по земјотресот до крајот на VI век. Со досегашните истражувања од првата фаза се откриени остатоци од само една градба, сидана од камен врзан со кал. Во овој период населбата немала одбранбен бедем. Во втората фаза по земјотресот во 518 година, населбата речиси целосно била обновена, со одбранбен сид и систем за довод и одвод на вода. Како последица на неколкуте продори на Аварите и Словените при крајот на VI век животот на населбата потполно замрел.

Раносредновековниот културен хоризонт бил со мошне краток временски период на егзистирање. По прекин од околу два века, населбата повторно е активна во текот на IX и X век. Со досегашните истражувања откриен е мошне обемен движен археолошки материјал. Покрај многубројните фрагменти од керамички садови, откриени се фрагменти од стаклени садови, прозорско стакло, накит (обетки, фибули, прстени), предмети од коска, оружје, делови од воена опрема, орадија, предмети од градежни конструкции, делови од брави и клучеви, околу 250

3

4

5

6

бронзени монети и др. Покрај овие наоди, како составен дел на првата градба откриени се делови од камена пластика, што ја сочинуваат повеќе мермерни столбови со бази, импост капители и капители украсени со ранохристијански мотиви. Од сите досега откриени наоди за најзначаен го сметаме фрагментот од складиштен сад питос, од кого се сочувани дел од устието и грлото. На устието фрагментот е украсен со печат кој го претставува монограмот на императорот Јустинијан I.

Овој монограм уште еднаш ја потврдува сто години старата теза на Сер Артур Еванс дека населбата кај селото Таор е антички Тауресиум, родното место на Јустинијан I.

Киро Ристов

Лит.: Evans A., Antiquarian Researches in Illyricum, Part IV, Scupi, Scopia and the Birthplace of Justinian, Archaeology, Vol 49, 1, London 1885, 208-246; Микулчиќ И., Старо Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, 103-106; Ристов К., Градиште-Таор, Прелиминарен извештај од истражувањата во 2000-2004 година, Maced. acta archaeol. 17, Скопје 2006, 215-230.

● ЛОКАЛИТЕТ: Кастелото кај Пчиња
● ЛОКАЦИЈА: Скопје

КАСТЕЛОТО КАЈ ПЧИЊА

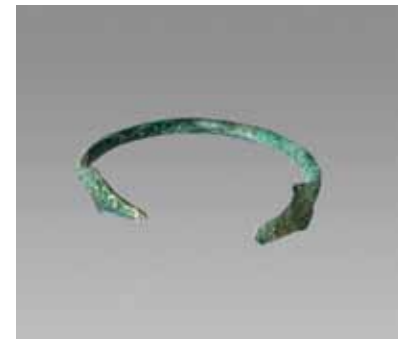

Кастелот над реката Пчиња денес е врамен во политичките граници на Р. Македонија и е оддалечен 26 км југоисточно од центарот на Скопје или на автопатот Скопје - Тесалоника.

Природно, населбата е легната на орографската линија каде се допираат Шарскиот и Родопскиот планински венец па оттаму излегува драматичната и потресна геолошка историја што трае до денес.

Предисторијата на Кастелот е флуидна и мистична и доскоро нерасветлена од истражувачите на генезисот. Водените бранови на Пчиња и огнените јазици на освојувачите често ги менувале боите и луѓето во Кастелот. Околу 3500 години пред Христа минорното село со безимените жители било принудено да копа

ровови и да подига палисади како би се заштитиле од освојувачите кои доаѓале од север. Дали земјоделците и козерите крај Пчиња биле од племињата на Бригите, или културно слични на нив стои како нечитлива историска страница. Малкуте собрани и откриени парчиња од керамички садови постари од 1000 години пред Христа се оние од кои јаделе и раснеле пајонските војни кои заедно со Тројанците се бореле против Ахајците. Како една од северозападните и крајгранични населби кон Дарданија, пајонската населба над Пчиња секако дека административно зависела од градскиот центар Билазора изграден на дваесетина километри источно отука. Македонскиот период од IV век пред Хр. ера до I век по Хр. ера како и римскиот период сè до IV век, тука се сè уште прекриени со тајни. Како Кастелион оваа населба добива и игра стратешко значење во V, VI и VII век, заради контролата над античкиот и средновековниот пат од Тесалоника до Скупи (Скопје). Во тврдината христијанското население изградило црква во која се молело се до првите децении на VII век кога вараварските племиња од север ќе ја освојат. Самата позиција на црквата е импресивна и застрашувачка и се добива впечаток дека лебди над реката Пчиња. Најдените парчиња од камениот мобилијар говорат дека тукашните каменоресци биле инвентивни, креативни и крајно оригинални во нивниот уметнички израз. Во исто време, на највисоките карпи, крај Акрополот се одвивал секојдневниот живот на тогашните пекари, ковачи и трговци. Интересно е што на само 5 км северно од Кастелион - от е Бедеријана односно родното село на византискиот император Јустин I (518 - 527) кој воедно е и чичко на великиот Јустинијан I (527 - 565). Од VII до XI век оваа населба и тврдина е заборавена од луѓето и е прекриена со темнината на средниот век. Реконституцијата на византиското царство во XI век ќе го врати активниот живот и значењето на Кастелионот кој без прекини ќе тече сè до османските освојувања кон крајот на XIV век. Многу е веројатно дека тука се наоѓал

манастирот забележан во царските документи кои денес се чуваат во рускиот манастир во Св. Пантелејмон на Света Гора. Според документот од XIV век митрополитот Серески Јаков, како царски дар го добил манастирот со околната територија и имоти на управување. Многу е веројатно дека последните години од својот живот тој ги завршил во ќелијата направена во природната пештера сместена под најстрмните и најужни карпи под кастелот. Жителите на Кастелионот во средниот век животот го завршувале на крајниот западен јазик над реката Пчиња, каде сега се откриваат нивните гробови како и црквата во која над нив се извршувала последната церемонија.

Најширокиот и претенциозен поглед го имал кастрофилаксот или кефалијата кој од највисокиот пирг (кула) ја управувал регијата. Кулата и резиденцијалниот дел во кој не така чудно и секако обитавале конкубини и метреси, е најмаркантниот архитектонски масив кој денес посетителот не може да не го види или заобиколи.

Кирил Трајковски

Лит.: С. Новаковиќ, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 694, 701; Т. Томоски, Овче Поле во средниот век. Год. 36. На Ф. Ф., 4 (30) Скопје 1978, 243-265; И. Микулчиќ, Летевци, Скопје, Археолошка карта на Р. Македонија, Т. II. Скопје, 1996, 375. И. Микулчиќ, Старо Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, 91-92, 133-135; И. Микулчиќ, Средновековни градови и тврдини во Македонија, книга 5, Македонски цивилизации, Скопје 1996, 290-292.

● ЛОКАЛИТЕТ: Стоби
● ЛОКАЦИЈА: Градско, Велес

СТОБИ

Археолошкиот локалитет Стоби се наоѓа во централниот дел на Република Македонија, на местото каде што Црна Река (антички Erigon) се влива во реката Вардар (Axios). Бидејќи таму се вкрстувале најважните антички патишта, Стоби бил картиран на познатата Tabula Peutingeriana, така што европските истражувачи од средината на XIX век лесно ја утврдиле неговата позиција на теренот. Археолошки ископувања се отпочнати во текот на Првата светска војна и со повремени прекини течат до денес. Иако Стоби во науката е првенствено познат како антички и рановизантиски град, археолошките наоди даваат докази за континуиран живот на тоа место уште од предисториските епохи. Од најдлабоките слоеви потекнуваат фрагменти од керамички садови со типолошки

и стилски карактеристики на доцното бронзено и раното железно време (XIII-IX век пр. Хр.). На повеќе места се пронајдени примероци на керамика и на бронзен накит од развиеното железно време (VIII - VI век пр.Хр.), а одделни гробни прилози датираат од класичниот антички период, како и од вековите што непосредно уследиле.

Најстариот литературен податок за Стоби го дал римскиот историчар Titus Livius, забележувајќи ја воената победа на македонскиот крал Филип V над дарданските освојувачи „во близината на Стоби“, во 197 година пр.Хр. Според Ливиус, Стоби бил „стар град“ и денес археологијата тоа го потврдува.

Веднаш по окупирањето на Македонија од Римјаните во 168 година пр. Хр., Стоби станал центар за трговија со сол за сточарите од посеверните региони. Тогаш, градот сè уште се простирал само на највисокиот дел од локацијата, на мала површина од 3,5 - 4 хектари. Во времето на Октавиан Август наеднаш се проширил на 20 хектари, добил нова фортификациска рамка и статус на Oppidum civium Romanorum, а во 69-та година веќе имал управен ранг Municipium, што е одбележано и на бакарните пари од стобската ковница, која работела сè до раниот III век. Во периодот на раното и средното римско царство Стоби доживеал висок економски подем. Тогаш настанале најрепрезентативните згради: Градската порта со триумфален влез; куќата наречена „Kasa Romana“ украсена со боени штукатури и со фрески; монументалниот театар од бел и црвеножилен мермер; загадочната „Зграда со арки“, наречена и „Форум“, во чиј многубројни сидни ниши стоеле позлатени мермерни статуи на божества (можеби Пантеон ?); архитектонската и култната мермерна пластика со врвна уметничка изработка од храмовите и од други јавни згради. Заедницата на Евреите што била населена во Стоби изградила синагога. Општиот просперитет и благосостојбата биле насилно прекинати со военото освојување и пустошење од Херулите и Готите во 267/269 година. Потоа градот забавено се обновувал, добивајќи во доцноантичкиот период видоизменета урбана

2

шема од источно-медитерански тип, со неправилни квартави и големи куќи со внатрешен перистилен двор, украсени со раскошни фонтани и мозаични подови. Куќите на колекционерот Партениј, на еврејскиот рабин Полихарм и на Перистерија, објектите наречени „Касино“ , „Епископската резиденција“ и „Северна палата“, заедно со јавната бања во центарот на градот, со улицата „Via Sacra“ и со обновената фортификација, се репрезенти на тоа време.

Стоби станал влијателен град во текот на ранохристијанскиот период како епископски црковен центар кој имал важна улога во етаблирањето на новата државна религија. Веќе на првиот црковен концил во Никеја во 325 година присуствувал стобскиот епископ

Будиос, а од други црковни списоци и од натписи пронајдени во градот, познати се имињата на уште шест стобски епископи. До сега се откриени четири ранохристијански цркви во градот и уште три надвор од неговите сидини. Повеќето имаат крстилници. Меѓу нив најголема и најраскошна е базиликата на епископот Филип од првата половина на V век, која е изградена врз постара црква со две хронолошки фази. Познато е дека императорот Теодосиј I, престојувајќи во Стоби во 388 година, издал два едикти за строго регулирање на верските прашања, но забележан е и учениот филозоф Јован Стобјанинот, кој во раниот V век сè уште ја застапувал старата духовна традиција. Во текот на V и VI век Стоби неколкупати бил изложен

3

4

5

6

7

8

на разурнувања. Во 447 година го освоиле и опожариле Хуните, а во 479 година бил ограбен од војската на источнототскиот крал Теодорих Велики. Во раниот VI век настрадал од земјотрес и потоа продолжил да опстојува без поранешните градски обележја. Пронајдените повеќе депоа со скриени пари од осмата и деветтата деценија на VI век се последните материјални траги од животот во Стоби, чие дефинитивно замирање се совпаѓа со продорите на Кутригурите, Аварите и Словените на балканскиот простор.

Зоран Георгиев

Лит.: Б. Сариа, Ископавање у Стоби, Гласник Скопског научног друштва I, Скопје 1925, 287-299; J.Wiseman and Dj. Mano-Zissi, Excavations at Stobi, 1970., American Journal of Archaeology, Vol.75, Washington 1971, 395-411; J.Wiseman, Стоби, водич низ античкиот град, Остин-Београд 1973; Иван Микулчиќ, Стоби, Магор, Скопје 2003.

9

● ЛОКАЛИТЕТ: Неолитска населба Врбјанска Чука
● ЛОКАЦИЈА: с.Славеј, Прилеп

ВРБЈАНСКА ЧУКА

Локалитетот Врбјанска Чука кај с. Славеј е откриен во 1977 год. и е познат по монументалниот „жртвеник“ откриен во една куќа. Населбата се наоѓа на околу 2 км југоисточно од современиот пат Прилеп – Крушево и претставува поголема вештачка тумба висока 2,80 м над околниот терен. Археолошки истражувања се вршени од 1979 до 1989 година. Притоа е констатирано постоење на неолитска населба, од типот тумба. Откриени се повеќе станбени објекти и делови од куќи, оштетени од голем број средновековни јами. Од неолитскиот период се карактеристични луксузно изработените садови, црвено печени, груби големи садови, и разни култни предмети – жртвеници. Особено е интересен садот со форма на желка украсен со многу геометризирани

кружни црвени и бели орнаменти. Желката во неолитскиот круг на Пелагонија била тотем, почитуван заради својата особина секаде да ја носи својата „куќа“, постојано да живее во неа. Така настанал култот на Големата Мајка, основен култ во неолитот на Македонија со карактеристичните жртвеници.

Во куќа 1 на неолитската населба е откриен објект за кого истражувачите се изјасниле дека е жртвеник со култен карактер. Така и помислиле дека куќата е светилиште наменето за потребите на жителите на населбата, а тој е дел од некој сложен систем на реципиенти за либација.

Објектот претставува сложена конструкција составена од пет четириаголни објекти. Поголемиот четириаголен објект (када) со димензии 2 x 2 м, е изграден од масивни сидови од земја, отворен од предната страна, а аглите се убаво профилирани со нагласени пиластри. Со останатите четири бочни плитки реципиенти, наредени во низа, поврзан е на едната бочна страна со еден пластичен детал како кај малите жртвеници од типот масичка што асоцира на големо М. Таков детал има бочната страна од Големата Мајка на престол со леопарди од Чатал Хијик I, керамичкиот жртвеник од Стенче (Гостивар, Македонија) и др. Четири бочни реципиенти се подигнати врз заеднички постамент, со дна на минимални различни нивоа. Нивната вкупна должина е 2 м. Во некои од нив има остатоци од горење. Околу овие објекти се најдени многу плитки садови за вода и школки. Најновите научни размислувања базирани на нови археолошки докази и аналогии, на објектот му одредуваат утилитарна намена. Најверојатно е дека четири бочни реципиенти ја имале функцијата на кади и истите се користени за десоленизација на вода во која кристализирала готварска сол. Таква функција имале и сличните објекти од локалитетите Тумба Маџари и Стенче. Анализите на скрамата од кадата на локалитетот Тумба Маџари укажуваат за

соли. Готварската сол е фактор без што е незамислив животот на луѓето и опстанокот на домашните животни. Можеби сопственикот на овој објект од Врбјанска Чука произведувал домашна сол. Локалитетот бил со прекини населен во римскиот и средновековниот период. За тоа сведочат многубројните фрагменти од керамички садови и покривни керамици – тегули, предметите од метал и монетите откриени при ископувањата. Животот на локалитетот се одвивал од средината на III се до VI век. Шесте откриени гробови без наоди на локалитетот потекнуваат од средновековниот период. Откриени се и повеќе од 60 кружни јами кои според археолошкиот материјал пронајден во нив, веројатно служеле за складирање на храна. И тие се датираат во средновековниот период.

Досегашните резултати од истражувањата на неолитската населба, Врбјанска Чука ја вбројуваат во редот на најзначајните археолошки локалитети во Пелагонија од периодот на неолитот, односно од VI-иот милениум п.н.е. Археолошките наоди се наоѓаат во Народниот музеј во Прилеп.

Драгиша Здравковски

Лит.: Ј.Тодоровиќ, Д.Симоска, Б.Китаноски, Осврт врз резултатите од археолошките истражувања на праисторијата во Пелагонија, Зборник на трудови 6-7-8, Завод, Музеј и Галерија – Битола 1987; Б.Китаноски, Врбјанска Чука, неолитската населба, Археолошки преглед 28 (1987), Ljubljana 1989, 47; Kitanoski B. Simoska D. Jovanović B. 1990 Die Kulturplatz auf der fundstatte Vrbjanska Čuka bei Prilep, Винча и њен свет, Београд, 107-111; А.Миткоски, 2005 Врбјанска Чука кај селото Славеј, Прилепско, Зборник Археологија 2, Скопје, .35-37; Д.Здравковски, 2006, Генеза и развој на Анзабегово-вршничката културна група, (докторска дисертација), Скопје, 104.

● ЛОКАЛИТЕТ: Стибера (Styberra)
● ЛОКАЦИЈА: с. Чепигово, Прилеп

СТИБЕРА

Остатоците од градот Стибера лежат на 16 км западно од Прилеп, над вливот на реката Блато во Црна Река (Erigon). За градот најстар е податокот на Полибиј, а подетални податоци за него даваат Т. Ливиј и Страбон, кој вели дека Стибера лежи на реката Еригон и му припаѓа на Дериопите. Од старите итинерариуми се дознава дека Стибера лежи на патот Стоби-Хераклеја. Во Табула Поитингериана станицата Стибера е испуштена, меѓутоа кај географот Равенацки таа е забележана како Истубера по овај редослед: Еристион, Церамиј, Истубера, Хераклеја. Првите археолошки истражувања ги извршил Н. Вулиќ во 1924 год. Подетални податоци за постоење на голема античка населба се добиени со археолошките

ископувања во 1953 год. изведени од Археолошкиот музеј на Македонија. Од осумдесетите години на минатиот век Заводот и Музеј Прилеп изведува археолошки истражувања на отворените пунктови и врши конзерваторски интервенции врз остатоците од откриените градби.

Со археолошките истражувања на ридот „Бедем“ откриени се делови од градскиот хеленистички бедем, храмот на богинката Тихе и делови од комплексот Гимназион. Градскиот хеленистички бедем, чии остатоци се откриени во северниот и западниот дел од ридот, е сидан од кршен локален камен во сувосид, со шир. 3,00 м. Храмот на богинката Тихе, заштитничка на градот, се наоѓа на западната страна од ридот, на една од терасите кои стрмно се спуштаат од исток кон запад. Солидно е изсидан, со масивни сидови од кршен камен, тули и варов малтер со димензии 10 x10 м. Има централна полукружна ниша во источниот и бочни ниши во јужниот и северниот сид, во кои се сместени дародавни натписи. Во храмот се најдени портретни бисти на Орест и Филоксен - татко и син, заслужни граѓани на градот Стибера и култна скулптура на богот Бахус – дете. Натписот во централната ниша говори за обнова на храмот во II век н. е., односно во 126 год., со средства подарени од Антестија Фуска.

На најниската тераса која благо се спушта во рамниот дел од ридот „Бедем“ кон реката Блато, ископани се дел од остатоците од комплексот на јавната градба Гимназион. Од него се истражени објектите перистил со атриум, полукружна екседра, хероон и теменос, кои зафаќаат простор ссa 1000 м². Градбите се сидани од кршен камен и тули поврзани со варов малтер, покриени со тегули и имбрекси. Во објектите хероон и теменос, кои од источната страна лежат врз остатоците од хеленистичкиот бедем, се откриени најголемиот број на мермерни споменици со натписи и култна и портретна мермерна пластика. Во Стибера се најдени

2

3

4

28 споменици со натписи и имиња на ефеби, имиња на богови и имиња на донатори, како и 27 статуи од култна и портретна пластика. Од кулната мермерна пластика се откриени статуи на боговите Асклепиј, Хермес и Бахус, а од портретната статуи на жени од типот на херкуланки, на мажи - космети, торза од ефеби, една императорска и една статуа на македонијарх - граѓанин на Стибера. Мермерната пластика припаѓа на раниот римски период. Од движниот археолошки материјал најчести се наодите од фрагменти од керамички садови од македонско-хеленистичкиот и раниот римски период, застапени

5

преку релјефна керамика украсена со антропоморфни и флорални орнаменти, како и неколку фрагменти од тера сигилата. Најзастапени се релјефни чаши, помали чаши со една или две држалки, плитки чинии на прстенасти дна и кантароси.

Почетоците на формирање на градот Стибера се во македонско-хеленистичкиот период - IV век п.н. е. Својот процут градот го доживеал во II век н. е. кога е вршена најголемата обнова на објектите во него. Градот од своите редови дал четири македонијарси, еден во крајот на II век н.е - Септимиј Местриј Ликон, и три во почетокот на III век н. е. - Септимиј Силван Кловдијан, Септимиј Силван Николаос и Септимиј Силван Келер. Животот во него згаснал во втората половина на III век н. е. одеднаш и насилно, а причините за тоа се сè уште непознати. Времето се совпаѓа со ограбувачките походи на Готите и Херулите кои во два наврати пустошеле во овие краишта.

Костадин Кепески
Лилјана Кепеска

Лит.: Н. Вулић, Споменик LXXI - 1931, Београд; Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Жива Антика, посебна издања, књ. 1, Скопје 1957; Л. Кепеска, К. Кепески, Истражувања на секторот „Б“, Стибера, Maced. acta archaeol. 11, Скопје 1990; К. Кепески, Дело од римски монети во Стибера, Maced. acta archaeol. 13, Скопје 1993; К. Кепески, Торзо од Стибера, Maced. acta archaeol. 17, Скопје 2006.

6

● ЛОКАЛИТЕТ: Маркови Кули
● ЛОКАЦИЈА: Прилеп

МАРКОВИ КУЛИ

На северната периферија од градот Прилеп, над подградието Варош, на гранитните карпи е сместен локалитетот Маркови Кули, кој е најтранспарентен остаток од средновековните споменици во Македонија. Марковите Кули со подградието Варош се значаен средновековен општествено-економски и културен центар чиј историски развој може да се следи низ материјалните остатоци и записите во историските извори. Во историските пишувани извори за првпат тврдината и името Прилеп се спомнуваат во кратката историја на Јован Скилица и во сигилионите на византискиот цар Василиј II, во почетокот на XI век. Првите археолошки истражувањата на Маркови Кули и неговото подградие, како и на просторот на денешната

населба Варош се отпочнати во 1958 год. и покажаа континуиран живот во подолг пероид. На гранитните карпи од Марковите Кули, неговото подградие и Варош се констатирани остатоци од културни слоеви од доцниот неолит до XIX век. Највпечатливи средновековни материјални траги се остатоците од трите обидувања од бедемските појаси на тврдината Маркови Кули, со која се идентификува и препознава современиот град Прилеп. Тврдината Маркови Кули е сместена на повеќе тераси од природниот гранитен масив со четирите врвови - Чардак, Крупник, Тапанче и Гребник. Најстарите остатоци со траги на градење, разурнување и обновување, се констатирани во највисокиот североисточен дел од Чардак, и потекнуваат од III - II век п.н. е., период поврзан со римско-македонските војни. Во текот на средниот век тврдината се доградувала и проширувала. Денешниот изглед со максимален опсег со три одбранбени појаси со ниски сидови и стрелници во нив, го добила во времето на византискиот цар Андроник II. Тврдината го губи своето стратешко значење по смртта на кралот Марко. Турците 1395 год. го заземаат Прилеп и на акрополата држат своја малубројна посада. Во средината на XVI век тврдината е потполно напуштена како фортификационен објект, а некои нејзини градби добиваат друг карактер. Последните траги од градежни интервенции врз делови од градбите во тврдината се вршени во XVI - XVII век. Сидовите од тврдината ја следат карпестата конфигурација на теренот и максимално се вклопуваат во рељефот, користејќи ги и потпирајќи се на непристапните карпи од гранитниот масив. Таа има повеќе кули со правоаголна, квадратна и кружна форма. Остатоци од станбени и економски објекти се констатирани во сите три нивоа на опкружувања од бедемските сидови. Највпечатливи се неколкуте цистерни со кои тврдината се снабдувала со вода како и поголемиот репрезентативен градежен објект од

типот на палати од X век, кој има повеќе простории и зафака релативно голем простор, североисточно од Главната порта. На гранитните карпи од Марковите Кули се констатирани остатоци од средновековна населба од X - XI век, со куќи со дрвена конструкција, а во нивното југоисточно подножје се сместени некрополата и општествено-политичкиот центар со трон од камен. По пропаста на Самуиловата држава во XI век и првата половина на XII век, населбата од карпите на Мали Кули слегува во подградието и Варош, на просторот на и околу црквите св. Никола, Св. Димитрија и Св. Атанас. Од средината на XII век, под влијание на византиското градителство во населбата под Марковите Кули при градењето на зградите почнува да се употребува камен, тула и плитар, поврзани со глина и варов малтер. Во времето од XII-XIV век на западните и јужните тераси од комплексот Марковите Кули се градат феудални дворци, од кои е истражена една целина со остатоци од станбена и економска зграда, коњушница, ковачница и придворна црква. Периодот

на XII век а особено во XIII и XIV век го карактеризира интензивната изградба на сакрални објекти. На просторот на средноовековен Прилеп во Варош се изградени повеќе црковни објекти кои го потврдуваат градот под Марковите Кули како значајно духовно средиште во Македонија. Марковите Кули, пространите тераси на подградието и Варош го отсликуваат животот на угледниот средновековен град Прилеп кој својот полн процут го доживува во втората половина на XIII и првата половина на XIV век. По смртта на кралот Марко во крајот на XIV век градот под Марковите Кули полека гаснува и новата населба се формира во рамничарскиот дел на североисточниот раб од Пелагониската котлина.

Лилјана Кепеска

Лит.: Б. Бабик, Материјалната култура на Македонските Словени во светлината на археолошките ископувања во Прилеп, Прилеп 1986; А. Дероко, Маркови Кули - град Прилеп, Старинар V - VI, Београд 1954/1955; К. Кепески, Прилеп и Прилепско од еленистичкиот до рановизантискиот период, Прилеп и Прилепско низ историјата, кн. 1, дел II, глава I - III, Прилеп 1971; L. Kapeska, Prilep end Marko's Towers, Macedonian newsmagazine- archeology in Macedonia, 1992.

ХЕРАКЛЕА ЛИНКЕСТИС (HERACLEA LYNCESTIS)

Античкиот град Хераклеа Линкестис (Heraclea Lyncestis) се наоѓа во непосредна близина на Битола, јужно од градот.

Интересот на научната јавност кон античките старини на Хераклеа се појавува во почетокот на XIX век. Посебно активни биле дипломатските претставници, кои оваа задача ја имале во својата секојдневна активност.

Поволностите, како од географски, така и од историски аспект, придонесле за надмоќноста на Хераклеа во времето на антиката.

Градот е сместен во плодната рамнина, во древната област Линкестида, северно заштитен од Баба планина и рекичката Сива вода од јужна страна, низ него од

паметен пат (Кандавискиот) кој во времето на римското владеење го заменил најпознатиот пат на класичната епоха Via Egnatia, спојката на јадранското со егејското крајбрежје. Како важна станица ќе биде забележан на повеќе итинерарии: Itinerarium Antonini, Itinerarium Burdigalense, а на Tabula Peutingeriana и кај географот Равенски како станица на патот Хераклеа - Стоби.

Настанокот на овој најзначаен град во античка Македонија се врзува за името на Филип II Македонски, во средината на IV век пред Христа.

Кон средината на II век пред Христа Римјаните ја освоиле Македонија и ја уништиле нејзината политичка моќ, а потоа ја претвориле во провинција и ја поделиле на четири области. И покрај ваквата состојба Хераклеа која влегува во четвртата област, доживеала извесен просперитет. Во првите три века на новата ера Хераклеа, го добива статусот на римска колонија. Ова може да се потврди со натписот на еден мермерен постамент од почетокот на III век по Христа., каде што е наведено династичкото име на Septimia Aurelia Heraclea.

Од физиономијата на Хераклеа во римскиот период се откриени неколку градби од II век по Христа, што го доловуваат духот на тоа време: терма, портик на судницата со впечатлив скаменет натпис од *Дела и Денови* на Хесиод, и генијот на римската архитектура,

театарот, каде до совршенство се вклопени строгите градежни канони на Витрувиј. Станува збор за релативно мал театар (дваесет реда седишта) кој можел да собере 2 500 гледачи, а над горниот ред се наоѓал Немезион.

Својот славен период и најголем процут Хераклеа го доживува кога зачекорува по патот на крстот и станува еминентно епископско седиште. За тоа најдобро сведочи поменот на епископите (Evagrius, Quintilius и Benignus од IV - VI век по Христа) за нивно учество на црковните Собори и ансамблот на неповторливо убавите архитектонски градби: Мала базилика, Голема базилика, Епископска резиденција и Градска чешма подигната од епископот Јован по повод 35 години од владеењето на енергичниот император Јустинијан. Она што можеби е најмистериозно и највпечатливо во Хераклеа, тоа се подните мозаици изведени во најразновидни техники (tessalatum и sectile), распостелени на површина од околу 1300м². Сите мозаици во Хераклеја се со исклучителна убавина, но ремек дело на ранохристијанската уметност претставува мозаикот на подот во нартексот на Големата базилика. Истиот претставува вистинско исповедување на христијанската вера. Со помош на симболичкиот јазик ја препознаваме древната азбука на христијанскиот религиозен систем. Градот Хераклеа не ги уживаше долго плодовите од својот златен век. Со аваро - словенските напади настапи ноќ на варварството. Тие тука не се населиле, туку се расштркале околу и засекогаш го прекинале урбаниот живот на градот со вековно наталожени искуства.

Аница Ѓорѓиевска

Лит.: Хераклеја I, Народен музеј Битола, 1961; Хераклеја II, Одбор за Хераклеа, Битола 1965; Томе Јанакиевски, Театар - монографија, Битола 1987; Гордана Томашевиќ Цветковиќ, Рановизантиски подни мозаици, Београд 1978; Весна Калпаковска, Аница Ѓорѓиевска, Животот во Heraklea Linkestis преку епиграфските споменици, монографија, Битола, 2003; Аница Ѓорѓиевска, Патот низ времето на Heraklea Linkestis, монографија, Битола 2007.

● ЛОКАЛИТЕТ: Голем Град
● ЛОКАЦИЈА: Преспанско езеро, Преспа

ГОЛЕМ ГРАД

Истражувањата на старата населба на островот Голем Град се започнати во 1967 година. Овај необичен локалитет, далеку од старите и од современите комуникации, ќе покаже една долга хронологија на живеење или престој на човекот на тој простор, почнувајќи од почетокот на првиот милениум пр.н.е. па сè до средниот век.

Островот со големина од 20 хектари, претставува пространа карпа која се издига на 30 м од површината на водата. Се наоѓа на тремеѓата измеѓу Р. Македонија, Албанија и Грција. Најстарите артефакти од керамички садови и камено оружје укажуваат на присуство на неолитскиот човек. Подоцна во доцнобронзеното и раножелезното време престојот на островот е

поинтензивен, најверојатно поради рибарење. Но во раноантичката епоха, почнувајќи од IV век пр.н.е. очигледно тука постојано се живеело. Малата селска населба, која припаѓала на македонското племе Орести, посебно ќе заживее во периодот од IV до I век пр. н.е. Од тоа време се констатирани погребувања со наоди од златен и сребрен накит, од оружје, монети на Танагра од Беотија, на Халкидската лига, на Хистаја од островот Евбеја, потоа од македонските владетели Филип II, Антигон Гоната, епирскиот владетел Пирос и градовите од Пела, Јадранска Аполонија и Дирахион. Бројниот и различен нумизматички фондус укажува на широките економско-трговски релации со Балканот што го воспоставувало населението од оваа населба.

Населбата од III и II век е сместена во централниот простор на островот помеѓу средновековните цркви Св.Димитрија и Св.Петар. Куќите биле градени од дрво и кал, односно сидните платна се изведувани од преплет на гранки од фоја која расте во просторот на Преспа, покривани со слама, кој манир на градење ќе се зачува до средината на минатиот век кај населбите на брегот на езерото. Куќите биле покривани и со тегули, откриени при ископувањата, со натпис и ознака на керамичарите како KRITOLAOU и PREURATOU. Во римската епоха животот продолжува со градење

2

3

4

5

6

на куќи со камен и малтер, кои се сега поставени во јужниот дел на островот, посебно од IV век натака. Близу до нив во тоа време е изградена цистерна, потпрена на карпите од југоисточниот раб на островот. Изградена во камен и хидрауличен малтер, таа се полнела со дождовница преку каналите кои биле вградени во северниот ѕид на градбата. Населението во римско време ги прифатило достигнувањата на новата цивилизација. И покрај близината на водата, сепак поедноставно било собирањето и користењето на водата на платото каде се наоѓала населбата. Во ранохристијанската епоха изградени се двете

цркви. Напуштањето на паганството и прифаќањето на новата вера стигнува и во оваа мала населба. Тоа се следи и преку гробните обичаи и преку градењето на црквите. Покрај паганскиот обичај на спалување на покојниот сè уште присутен во IV век, се започнува и со инхумирање. Според бројноста на гробовите од периодот на IV-VII век, се заклучува дека населението е побројно. Од сакралните градби посебно се истакнува еднобродната базилика со нартекс и бочни анекси, која била декорирана и со мозаик, поставен пред главниот влез на олтарот. Тука се одвивал секако

и церемонијалот на покрстувањето на населението. Скрмниот фрагмент на мозаик е знак на моќ, а верникот-донатор имал желба црквата да биде на ниво на базиликите од тогашните големи христијански градски центри. Христијанизираното население ќе почне да се погребува во близината на оваа црква. Целата римска епоха е придружена со откриените монети, некрополите, златниот и сребрениот накит, но поинтензивно од IV-VI век. Во средниот век населбата не се обновува. Во тоа време се одвива монашки живот и интензивно градење на цркви, шест на број досега регистрирани и проучувани, вклучувајќи ги и двете ранохристијански. Погребувањето ќе продолжи во кругот на двете цркви Св.Петар и Св.Димитрија. Во XIII-XIV век се подигнуваат уште две цркви, едната на јужниот брег кај Влаија, а другата над самата цистерна, каде ќе биде дефиниран олтарниот простор и предворјето. Сите цркви биле живиписани во XIV век. Најзачувани се ансамблите од црквата Св.Петар. Тука се издвојува илустрацијата на Акатистот, односно Песната на Богородица, каде е претставена најстарата слика на ова тема, опсадата на Цариград од страна на Персијанците. Со спуштањето на велот на Богородица во морето од ѕидините на градот, градот е спасен од непријателот. Оваа импресивна сцена е претставена на јужниот ѕид од надворешната страна на црквата. И погребувањето на жителите од околните населби на копното ќе продолжи да се изведува во кругот на Св.Димитрија, како во еден свет простор до крајот на XIV век.

Вера Битракова Грозданова

Лит.: Вера Битракова Грозданова, Ископувања на Голем Град во 1980 (rés. franç.: Les fouilles de 1980 sur l'île de Golem Grad), Macedoniae acta archaeologica 9; Skopje 1988, 203-210; Вера Битракова Грозданова, Ископувања на Голем Град од 1981-1986 (rés. franç.: L'agglomération antique et médiévale de Golem Grad sur le lac de Prespa), Macedoniae acta archaeologica 10, Skopje 1989, 101-133; Вера Битракова Грозданова, Golem Grad de Prespa, Spartakus II, Symposium 2002, Сандански, Велико Трново 2006, 11-20.

7

8

9

10

ЛИХНИДОС

Охрид (античкиот Лихнидос), град во југозапаниот дел од Македонија, покрај северниот брег од Охридското (Лихнидското) Езеро, е еден од најстарите градови во Европа. Богата материјална култура е евидентирана во источното подножје на Охридскиот рид, во низинскиот дел од градот, покрај езерото, каде е констатирана голема палафитна населба која егзистирала континуирано од неолитскиот период (младото

камено време) до почетокот на железното време од праисториската епоха. Населбата била подигната на мочурлив терен, кој денес, заедно со остатоците на таа праисториска цивилизација, е покриен со 4 метра наслаги од глина и земја, врз која денеска се протега рамничарскиот дел од градот Охрид. Кон крајот на бронзеното и раното железно време жителите полека го населувале ридот, неговиот повисок западен дел, на кој денес егзистира дел од старото градско јадро на Охрид, односно на просторот од Самуиловата тврдина и локалитетот Плаошник. Имено, со најновите археолошки истражувања, на овој простор е констатирана населбинска мат сликана керамика и гробови цисти од раното железно време (VIII-VII век) во кои се откриени и предмети во науката познати како „македонски бронзи“. Остатоци од населби од ова време констатирани се и во водите на Охридското Езеро: на локалитетот Уста на Дрим и Врбник во соседна Струга, една во близина на Поградец (Албанија) и уште три во источното крабрежје на езерото: Заливот на Прчот кај с. Трпејца, Заливот на Коските кај полуостровот „Градиште“ и Заливот на Бомбите кај с. Пештани.

Архајскиот период (VI-V век) е еден од најзначајните за Охрид и неговата непосредна околина во рамките на археолошката наука бидејќи од овој период потекнуваат надалеку прочуените златни ритуални маски откриени во некрополата „Требеништа“ кај с. Горенци северозападно близу Охрид уште во 1918 година, подоцна и во времето од 1930-1934 година, како и еден примерок во самиот град Охрид, на локалитетот Горна Порта, во времето на обемните археолошки истражувања во 2002 година. Заедно со овие предмети во гробовите од овие некрополи откриени се и многубројни други прилози од злато, сребро, бронза, килибар и керамика кои припаѓале на тогашната племенска аристократија на Енхелеите (Енгелани), племе од регионите на Горна Македонија, често спомнувано во античките извори. Во времето кога низ Лихнитидата (областа покрај

2

3

4

Лихнид и Лихнидското Езеро) поминал македонскиот крал Филип II (358 година пред Хр. ера) тој сигурно ги забележал стратешките позиции на двата рида северно покрај езерото (Охридскиот и Габавскиот) и на овие места наредил да се подигнат моќни бедеми - тврдини. Остатоци од најстарата охридска тврдина се откриени во 2001-2002 година на просторот од денешната Самуилова тврдина, додека на Габавскиот Рид до денес се зачувале видливи остатоци од бедеми изградени од мегалитни („киклопски“) камени блокови кои некогаш биле моќна престолнина на Енгеланите, а подоцна и на другите македонски кралеви.

Во македонско - хеленистичкиот период од историјата на светот (од крајот на IV до I век пред Хр. ера) Лихнид бил богат урбанизиран град покрај брегот од Белото (Лихнидско) Езеро и покрај позната античка магистрала Виа Егнатија. За тоа говори некрополата на Дебој (помалиот источен дел од Охридскиот рид) и кај Горна Порта (северен влез во стариот дел на градот Охрид) истражувана 1978/1979, 2000-2002 година која обилува со многубројни археолошки вредности од злато, сребро, бронза и керамика, денес во „златната збирка“ од музејот „Робевци“ во Охрид. Од овој период е и Античкиот театар кој се наоѓа во источното подножје на повисокиот дел од Охридскиот рид, во близина на Горна Порта, кој најверојатно бил изграден во II век пред Хр. ера (преадаптиран во II век од Хр. ера за потребите на тогашното римско општество) и кој денес, истражен, конзервиран и презентираан служи за спектаклени претстави во рамките на културниот живот во Охрид и Македонија. Непосредно до театарот, западно од него, зачувана е во целост типична старомакедонска гробница со скалест влез, дромос, преткомора и комора, која во тој дел на стариот Лихнид била сместена уште во крајот на IV или почетокот на III век пред Хр. ера. Градот Лихнид и тврдината во изворите, за првпат се спомнуваат кај античкиот историчар Ливиј во 209 година пред н.е., во времето на владеењето на македонскиот крал Филип V.

5

6

7

8

9

10

11

Овој податок говори дека во крајот на III век пред Хр. ера тврдината веќе функционирала во сите пресудни моменти од историјата на градот Лихнид, денешниот Охрид.

Во времето на римската доминација Лихнидос заедно со Дасаретите, бил *libera gens*, град кој во голема мера слободно се развивал. Оттогаш потекнуваат новооткриените мозаични подови на Плаошник (I век пред Хр. ера) со претстава на тврдина со кули и разни други мозаични уметнички слики, а во рамките на објекти од раскошни палати.

Денешниот изглед и протегањето на тврдината најверојатно биле оформени во IV век од нашата ера, која денес ја препознаваме по техниката на сидање опус микстум (четири, на места и три редови на опеки, со варов малтер меѓу редовите). Забележано е во

историските извори дека вака укрепениот град имал силна одбранбена моќ, поради што во 479 година кралот Теодорих Амалиецот, крал на источните Готи, во својот поход од Македонија кон Нов Епир, не успеал да го освои Лихнид „затоа што градот лежел на утврденото упориште и изобилствувал со извори меѓу сидиштата“. Ова е времето на базиликите. Лихнид, како и во старомакедонската-хеленистичка ера, и сега е богат со раскошни архитектонски градби. Само на Плаошник, на релативно мал простор откриени се остатоци од три монументални ранохристијански градби: тетраконхална црква со атриум и крстилница, тробродна базилика со нартекс, атриум и пространа крстилница со исклучително вредни подни мозаични претстави и уште еден објект кој сè уште се истражува, а најверојатно претставува епископски двор од времето кога Лихнидос

бил подолг период епископски центар на провинцијата Нов Епир. Во Охрид денес има архитектонски остатоци од уште пет други базилики, што претставува своевидна појава во времето кога со источното римско царство владеел царот Јустинијан I.

Следната позначајна појава на Лихнидос/Охрид е во IX век кога за првпат овој град во историските извори се спомнува под името Ахрида. Оттогаш тој престанува да биде Лихнид, а животот во оваа словенско-византиска средина континуирано продолжува под името Охрид. Од Светиклиментовото време (крај на IX - почеток на X век), односно од времето на големиот и првиот словенски епископ и просветител Св. Климент Охридски и неговата исклучителна просветителска мисија, од кога останала неговата тролисна црква на Плаошник, денес возобновена, натака низ средниот век Охрид се развива како исклучително црковно средиште со многубројни сакрални објекти кои до ден денес со своите фрескоживописни дела се на врвот во рамките на целокупната византиска средновековна уметност. Живописот и иконописот се главните вредности во вкупноста на живеењето на овој град сè до укинувањето на славната Охридска архиепископија 1762 година. Средновековните сакрални монументи: катедралната црква Св. Софија Охридска (XI-XIV) век, Св. Богородица Перивлепта (XIII век) и другите, и денес се презентативни вредности на градот Охрид и на неговото славно минато. Во археолошка смисла остатоци од испреплетена средновековна архитектура во Охрид, денес се евидентирани и делумно презентирани на локалитетите Самуилова тврдина/Цитадела и на Плаошник.

Паско Кузман

Ф. Папазоглу, Охридско во праисторијата и во античкиот период, ОХРИД (монографија), Дел втори, Охрид-Скопје 1985, 92 (заб.6 - Лив. XXVIII, 32, 9.); В. Битракова Грозанова, Топографија и урбаниот развој на Лихнидос, Историја, год. XXII, бр. 2, Скопје 1986, 249-265; В. Битракова, Старохристијански споменици во Охридско, Охрид: Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј 1975; В. Маленко, Раносредновековната материјална култура во Охрид и Охридско, Охрид (монографија), кн.1, дел VI, Охрид-Скопје 1985, 269-339.

12

13

14

15

● ЛОКАЛИТЕТ: Енгелана
● ЛОКАЦИЈА: Св. Еразмо крај Охрид

ЕНГЕЛАНА

Се наоѓа на сса 5 км северозападно од Охрид, на Габавскиот рид, над локалитетот Св. Еразмо. Остатоците се монументални, а се претпоставува дека потекнуваат од IV век пред Хр. ера. Врз основа на резултатите од поновите археолошки истражувања се наметнува заклучокот дека се работи за племенската „престолнина“ на горномакедонското племе Енгеланите и „база“ на македонските кралеви во III - II век пред Хр. е утврдена со моќни бедемски сидови градени со мегалитни камени блокови. Ова најверојатно се случило во времето по првата Филипова војна со Илирите во 358 година, кога за првпат се спомнува Лихнидското Езеро во историските извори (Диодор), затоа што македонскиот крал Филип II

невозможно било да не ги забележи стратешките места во рамките на неговите војни планови, а позицијата на локалитетот „Кулишта“ е исклучителна во северното крајбрежје од регионот на Лихнидското Езеро. Филип II најверојатно наредил да се започне со градење на тврдини на позициите од ридовите: Охридскиот (местото на денешната Самуилова тврдина) и Габавскиот (местото на локалитетот „Кулишта“) кои подоцна се развиле во значајни антички центри. Позицијата на стрмниот рид со тврдината е всушност „орловски“ гробен со визури на исток кон Охрид и охридската котлина, на запад кон Струга и струшкото поле, а на југ кон сините води на Охридското Езеро. Остатоците од „камената“ цивилизација се монументални. Долги години се сметаше дека античкиот Лихнидос (денешен Охрид) се наоѓал на овој рид, а не на местото на кое денес се наоѓа.

Во 1931-1932 година вршени се археолошки ископувања на еден дел од овие „киклопски“ сидини од страна на Vilhelm Unfercakt од Берлин, Реишвиц и Келер, како и од Миодраг Грбиќ од Народниот музеј во Белград, со што оваа тврдина документирано е влезена во светската археолошка литература. Резултатите покажале дека во централниот дел од тврдината, на највисоката висинска точка, бил фундиран еден помал акрополен простор кој најверојатно претставувал засолниште на владетелот и најблиската свита. Освен тоа, истражувачите тогаш го откриле и економскиот дел на тврдината, односно просторот во кого биле сместени питоси, големи керамички садови за чување на намирници. Западната страна од ова „киклопско“ градиште била најсилно заштитена со монументален бедем широк до 2,10 м и шест моќни кули изградени од мегалитни камени блокови, меѓу кои најголемите со димензии 1,80 x 0,90 м.

Сметаме дека е еден од најзначајните археолошки локалитети од ваков вид во рамките на

медитеранскиот културен комплекс.

Географската положба на Габавскиот рид на кого пред сса 2400 години била изградена тврдина со „киклопски“ сидини, денеска овозможува соодветно планирање и реализација на програма за откривање, конзервација, реставрација, заштита, презентација и функционализација на културно-историскиот споменик во насока на културно и економско искористување на неговите потенцијали. Имено, тој се наоѓа на само неколку километри од Охрид, недалеку од брегот на Охридското Езеро и покрај магистралниот пат Охрид - Кичево - Скопје, кој пат го поврзува Охрид и со соседната Струга, а исто така и со охридскиот аеродром „Подмолје“. Габавскиот рид е исклучително живописен со високите карпи кои стрмно се издигаат речиси веднаш од магистралниот пат на надморска висина од 875 м. За одбележување е што веднаш до споменатиот магистрален пат, а под самите карпи над кои се наоѓа тврдината, во 1975-1976 година се откриени остатоци на ранохристијанска базилика со мозаични подови и раносредновековна некропола. На десеттина метри северозападно отука сместена е атрактивната пештерна црква посветена на христијанскиот проповедник Св. Еразмо со слоеви на живопис од XIII и XVII век, а во близина во карпите е и пештерната келија-црква Св. Катерина. Целиот овој комплекс на културно-историски вредности, во непосредна вертикална близина на актуелната тврдина со „киклопски“ сидини, речиси „органичен“ поврзан со тврдината, овозможува осмислување кое сигурно ќе обезбеди економско исплатлива туристичка дестинација.

Паско Кузман

Лит.: М. Ридл, Полибије, Историја I, Матица Српска, Нови Сад 1988, 474 (Полибиј 5,108); V. Unverzagt, Die Burganlage über dem Kloster Sv. Erasmo am Ochridasee, Germania XXXII, 1954, 19-21, Tafel 9, 10, Beilage 1; Владо Маленко-Паско Кузман, Хермелеја, Лихнид, Зборник на трудови, бр. 6, Охрид 1988, 96-99; P. Lisičar, O Lihnidskoj akropoli, Жива антика, IX год, 1-2 том, Скопје 1959, 231-233.

- ЛОКАЛИТЕТ: Залив на коските
- ЛОКАЦИЈА: с. Пештани, Градиште, Охрид

ЗАЛИВ НА КОСКИТЕ

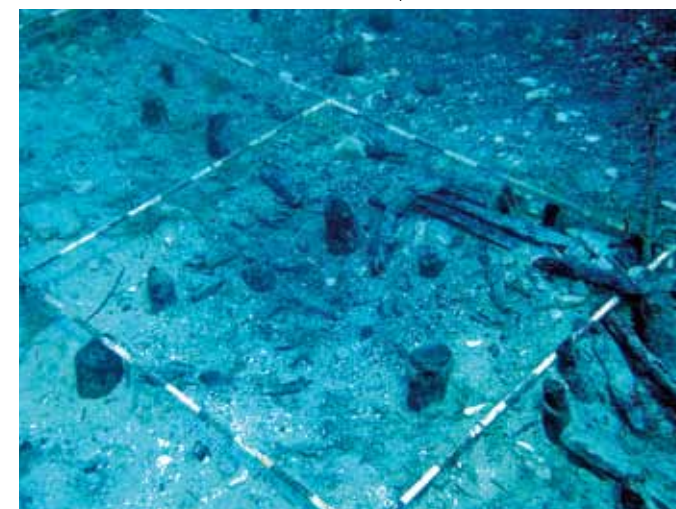

Подводните археолошки истражувања на локалитетот „Плоча Миџов Град“ во Заливот на Коските, во водите на Охридското Езеро, покрај јужното крајбрежје на полуостровот Градиште, близу рибарската и туристичка населба Пештани, се реализираа во кампањи секоја година од 1997-та, до 2005 година, а во 2007-2008 година беше изведена реконструкција на дел од населбата со што се презентира атрактивен археолошки локалитет на атрактивен простор од езерото. Со овие истражувачки активности за првпат во Македонија се официјализира подводната археологија како гранка на археологијата која се занимава со остатоци, заштита и презентација на подводното културно наследство, кое поради разни околности во минатото и денес останало под водените

површини на македонските езера. Од досегашните сознанија, особено Охридското Езеро обилува со остатоци од праисториски наколни населби, објекти во антиката и средновековието кои биле потопени во водите, главно поради осцилациите на нивните нивоа, како и движни артефакти кои низ минатото се нашле на дното од езерото најповеќе поради риболовни активности или во време на обавување на езерскиот сообраќај низ минатите векови. На локалитетот Плоча Миџов Град откриена е праисториска палафитна (наколна) населба со временска припадност на доцното бронзено и раното железно време, а во текот на досегашните истражувања беа евидентирани 6000 остатоци од дрвени колци во водите на дното од езерото, на длабочина од 3 до 5 метри кои потпирале најверојатно заедничка дрвена платформа на која функционирале дваесеттина праисториски станбени објекти, изградени исто така, од дрво. Со досегашните археолошки подводни активности констатиран е габаритот на населбата, поставена е подводна археолошка квадратна мрежа и реализирани се ископувања на неколку истражувачки полиња. Притоа се собрани многубројни бронзенодопски и железновременски артефакти, главно фрагментирани и цели керамички садови, камени и кремени предмети, помалку бронзени, со мноштво фрагменти од животински коски, меѓу кои има и такви кои служеле како орудија. Локалитетот Плоча Миџов Град во Заливот на Коските денес е атрактивен музејски комплекс кој има повеќе содржини: реконструирана палафитна населба над водите од езерото, римски каструм кој е конзервиран, реставриран и презентира на највисокото плато од ридот „Градиште“, пристапен објект со музејски витрини и објект за реализација на подводен туризам.

Паско Кузман

Лит.: П. Кузман, Залив на Коските, Плоча Миџов Град, праисториска надводна населба – Bay of the Bones, Plocha Michov Grad, Prehistoric Palafitte Settlement, Skopje-Ohrid 2008.

ВАРДАРСКИ РИД

Локалитетот Вардарски Рид во Гевгелија е простор на кој интензивно се живеело во текот на околу илјада години, низ целиот прв милениум пред Христа.

Локалитетот зазема централна позиција, со доминантна и стратешка положба над Гевгелиско поле, градот Гевгелија и долината на Вардар. Го сочинуваат два карпести рида, повисокиот и пострмен западен рид (Рид 1) и понискиот и поблаг источен рид (Рид 2), споени со заедничко благо седло, отворено од едната страна кон коритото на Вардар, а од другата кон денешниот град Гевгелија.

Систематски истражувања на Вардарски Рид се изведуваат од 1995 година на три ударни пунктови или во секторите: Акропола, Јужна тераса и Источна тераса. Во генералната стратиграфска слика на локалитетот се издвојуваат вкупно

16 културни слоеви, кои припаѓаат на 6 различни населби. Тие се едновременно и 6 основни фази во периодизацијата на Вардарски Рид, и тоа: BP I (неолитска населба); BP II (XIII - XI век пр. Хр.); BP III (X - IX век пр.Хр.); BP IV (VIII - VI век пр. Хр.); BP V (V - IV век пр. Хр.); BP VI (III - II/I век пр.Хр.) Со исклучок на одделни инцидентно откриени неолитски наоди, првото населување на Вардарски Рид се случило кон крајот на бронзеното време, на источните падини на Ридот 1. Директно врз карпестата основа на теренот се откриени остатоци од населба, која се датира околу XIII век пр.н.ера (BP II). На спротивната западна страна на истиот Рид 1, откриени се погребувања од оваа населба, во гробови - цисти од обични камења или во големи керамични садови, со згрчена инхумација. По замирањето на таа населба животот не бил прекинат туку настанале нови услови со нови критериуми за железнодопско живеење, на друга позиција, во седлото меѓу двата рида и по должината на целата Источна тераса (BP III). Во текот на полното железно време (VII-VI век пред Христа) животот на Вардарски Рид продолжил во нова населба (BP IV) со многу посилен интетнзитет на живеење. Бил зафатен целиот простор на кој можело да се организира населбински живот. Исто така, се формираат и бројните некрополи околу самиот Вардарски Рид (Милци, Сува Река и Парагон. Раул), на кои досега се откриени над 200 гробови, сите датирани во VII и VI в. пр. Хр.

Остатоците од последните две населби (BP V и BP VI) го илустрираат раноантичкото живеење и култура на Вардарски Рид. Тие претставуваат израз на вистински градски живот во рамките на урбанизирани населби. Првата таква населба егзистирала во втората половина на V и во текот на IV век пред Христа (BP V) и всушност го претставува постариот македонски град на Вардарски Рид. Градбите од оваа населба биле концентрирани главно на Ридот 2 со околните падини, која се развивала низ три градежни фази. Најрепрезентативната и истовремено

најзначајна градба од оваа населба е монументалната градска Стоа од IV век пред Христа. Уништувањето на овој град со голема веројатност може да се поврзи со келтските напади. Покрај насилно и едновременно срушените објекти како илустрација на таквите настани е оставата од 51 сребрена тетрадрахма, откриени во керамичен сад засидан во една од градбите од слојот 5. Најбројни монети во оставата се тетрадрахмите (45) на Александар III, додека најмлади се двата сребреници на Селеук (312-280).

Последната или шеста населба на Вардарски Рид всушност е помладиот македонски град, од предримско време. Иако претставува континуиран продолжеток на живеењето од претходната населба сепак се работи за нова урбанизација, на доста поширок простор со нова архитектура и нови културни содржини, проследени со монети од сите македонски владетели после Александар III, преку т.н. автономни ковници сè до првите примероци на римски монети во Македонија. Всушност станува збор за еден од историски посведочените центри на античка Македонија, градот Гортинија.

Оваа населба била најмалку 4 пати обновувана, пред да биде дефинитивно разурната и постепено напуштена некаде во текот на вториот до првиот век пред Христа. Најубавите примери на куќи за живеење се откриени во секторот Источна тераса. Најзначајниот досега откриен објект во тој дел на градот е една богата приватна куќа од II век пред Христа т.н. „Кука на колекционерот...“ Објектите откриени во секторот Јужна тераса или над остатоците од класичната Стоа, зборуваат за занатско трговски дел од градот. На тој простор откриен е цел комплекс на градби (металуршки, керамичарски и занаетчиски работилници, магацини, дуќани и слично) со карактеристичен инвентар и богати и разновидни движни наоди.

Животот на Вардарски Рид постепено згаснува некаде во текот на I век пред Христа, после одредени крупни историски настани што се случиле во текот на втората половина на II и во I век пред Христа а поврзани со римските освојувања и походите на Скордисците на Македонија.

Драги Митревски

Лит.: Д. Митревски, Старомакедонскиот град на Вардарски Рид, Скопје 2001; Д. Митревски и други, Вардарски Рид -Том 1, Скопје 2005; Е. Сламков, Уметноста на Вардарски Рид (Каталог), Гевгелија 2004; Б. Хусеновски, Античките монети од Вардарски Рид, Гевгелија 2004.

● ЛОКАЛИТЕТ: Градот на Исар
● ЛОКАЦИЈА: с. Марвинци кај Валандово

ГРАДОТ НА ИСАР

Валандовската котлина, позната под името Бојмија, претставува мала географска целина во југоисточниот дел на Република Македонија, во долниот тек на реката Вардар. Првите археолошки податоци за Валандово и валандовско датираат од времето на првата светска војна кога истражувања во регионот вршел Х. Драгендорф.

Еден од најмаркантните археолошки локалитети се наоѓа на југозападната страна од селото Марвинци, на врвот на една височинка со поглед на валандовската котлина и долината на Вардар. Во 1961 година Археолошкиот музеј од Скопје започна археолошки истражувања под раководство на Борка Јосифовска – Драгојевиќ, а од 1977 година со археолошките

истражувања раководат археолозите Викторија Соколовска, Радмила Пашиќ и Цоне Крстевски. Локалитетот Исар се протега на простор од околу 5 ха и е поделен на два дела: акропола каде е лоцирана предримската населба, а на падините под акрополата се протега градот од римскиот и доцноримскиот период. Каструмот (квадрибургот) бил изграден кон крајот на III век и е лоциран на југоисточната падина веднаш под акрополата.

На акрополата се утврдени четири хоризонти на живеење. Во прилог на убикацијата и името на античкиот град на Исарот оди и пронајдениот камен-патоказ (стадион) во 1984 година во кој е вклесан грчки натпис од двете страни, каде се споменуваат двата града Идомене и Добер. Написот е со карактеристична содржина, односно го означува растојанието помеѓу двата града.

Во раноцарскиот период градот се шири сè до подножјето на Исарот. Градот на Исарот најинтензивно бил населен во II и III век од новата ера, а подоцна со послаб интензитет имаме траги сè до V век. По готските напади во 268/269 година од новата ера градот страдал по што е изграден каструм (квадрибург) со одбранбени бедеми кои зафаќаат простор од околу 6000 м².

Најкарактеристичните архитектонски содржини во каструмот се: македоримскиот храм изграден во 181/182 година од новата ера од еден висок македонски функционер по потекло од градот. Овој податок го има на архитравната греда која го споменува лицето кое го подигнало храмот за спомен на својот град. Во каструмот се откриени поголеми сидни платна од бедемите и влезната порта, при што северозападниот бедем го сече светилиштето од раноцарскиот период. Најмонументалниот објект во централниот дел од каструмот конечно е дефиниран и детерминиран со неговата првична функција на терма. Подоцна овој објект е заменет и е изградена принципа (штапска зграда). Објектот е со димензии 13 x 10 метри и има

зачувани сидови со арки. Подот бил од мермер. Кога ја има воената функција истиот е поплочен со мермерни разнобојни плочки во техника опус сектиле. Стопите од колонадите на оваа импозантна зграда се зачувани во целост. На некои се видливи и натписи со грчки букви. Зад овој објект, поточно на северозапад е цистерната која има зачувани сидови во висина од 4,5 метри како и засведениот лагум во должина од 9 метри.

Градот на Исарот без разлика дали е Идомене или Добер е значаен по тоа што во неговата непосредна близина има погребувања од VIII век пред н.е. (железното време) па сè до крајот на IV односно V век од нашата ера. Богатите гробни наоди се изложени во Музејот на Македонија. Неодамна беше откриен и еден извонреден епиграфски споменик на кој е забележано дека донаторот Марко Аурелиус го гради главниот водовод на градот на Исарот. На другата страна од овој натпис е забележана посетата на петчлената делегација во градот Рим со замолница да бидат ослободени од данок за извесен период додека во градот престојуваат царските воени единици.

Цоне Крстевски

Лит.: Борка Драгојевиќ - Јосифовска, Извештај о археолошкото ископавање код села Марвинаца, Годишен зборник на Филозофскиот факултет - Скопје, Скопје 1967, 19; Викторија Соколовска, Исар - Марвинци и Повардарјето во античко време, посебно издание I, Музеј на Македонија, Скопје 1986; Цоне Крстевски-Лаура Бофо, Градот на Исар - Марвинци и римската администрација во провинцијата Македонија, Folia archaeologica Balkanica; In honorem Vera Битракова Грозданова, Скопје 2006, 333-355.

● ЛОКАЛИТЕТ: Цркви на Светите петнаесет Тивериополски маченици
● ЛОКАЦИЈА: Струмица

СВЕТИТЕ ПЕТНАЕСЕТ ТИВЕРИОПОЛСКИ МАЧЕНИЦИ

Во средиштето на градот Струмица се наоѓаат црквите и гробовите на Светите Петнаесет тивериополски маченици. Тивериополис е името на градот, еден ден одење на север од Солун, кој во антиката бил нарекуван Астраион или „Свезден град...“

Меморијата на луѓето од Струмица и нивната духовна почит и наклоност кон Светоста, повеќе од 1600 години не престанале, па така, во 1972 година аматерски и добронамерно ја откриваат една од повеќето ранохристијански гробници на Светите Петнаесет тивериополски маченици. Кој биле тие маченици? Во времето на римскиот император Јулиан Апостат („Отпадник...“) кој владеел од 361 до 363 година христијаните жестоко страдале или биле прогонувани така што четворица мажи

од градот Никеа во Мала Азија тајно пребегале и стигнале до Солун од каде се упатиле во Тивериопол, или Струмица, да го проповедаат христијанството. Првиот, Тимотеј, станал епископ, Комасиј и Евсевиј монаси, а Теодор бил еден од блажените отци на Никејскиот концил и бил удостоен со чин на епископ.

За многу кусо време, претставувајќи го божественото евангелие пред љубителите на доброто од Струмица и околината, ним им се приклучиле единаесетмина кои станале презвитери (Петар, Јован, Сергеј, Теодор, Никифор), ѓаконите Василиј, Тома и монасите Еротеј, Данаил, Харитон. Петнаесетиот со име Сократ бил војник со големо богатство и слава, од што се откажал и им се приклучил на отците. Силниот и плоден христијански живот на петнаесетте отци направиле сите во Струмица да станат поклоници на Христа и да се зачне монашкиот живот во Македонија. Но, суровоста и злочестивоста на тогашните власти биле толку силни и невидени, што веќе фатените петнаесет отци ги извеле пред суд и ги осудиле на смрт со сечење. Светиите завршиле на 28 ноември а деловите од нивните тела повеќе денови бесчесно биле расфрлани за да бидат изедени од кучиња, сверови и птици. Дури по заминувањето на крвниците христијаните со големи почести ги подигнале чесните тела и ги положили во Тивериопол.

Откриената трикорабна базилика со мермерен украс и мозаични подови, како и повеќето откриени ранохристијански засводени гробници внатре живописани со крстови, говорат за вистинитоста за случувањата во IV век и на ова место. Во VII век градот бил опустошен од Аварите, а божјите храмови биле срамнати до земја со што и гробовите на Светиите биле затрупани, како што е запишано во средновековниот манускрипт на Охридскиот архиепископ Теофилакт во XII век, потоа, во IX век бугарскиот кнез Борис Михаил изградил и возобновил многу цркви особено во Струмичко и Брегалничко. Еден од тие монументи создавани во духот на македонската ренесанса бил построен над гробниците и мемориите на Светите Петнаесет тивериополски маченици. Во централниот дел на таа црква е откриена крипта во чија внатрешност и денес стојат

ликовите на Светиите, живописани на фреска. Во XII век црквата е ремоделирана, задржувајќи ја трипартитната поделба. Кон југоисточниот дел на црквата подоцна верниците доградиле параклис. Респектот кон Петнаесетте Светии, како и желбата на обичните верници да бидат во нивната близина, се гледа низ целото средновековие кога тука масовно се погребуваат граѓаните на Струмица. Култот на Светите Петнаесет тивериополски свештеномаченици во континуитет живее до денес, а за христијаните од Македонија тие се најблиску до Светоста.

Кирил Трајковски

Лит.: Теофилакт Охридски, Мъченичеството на 15-те тивериополски мъченици, ИБИ, Грчки извори, IX, ч. II, 42 - 79, София 1994; Д. Коцо - П. Милковиќ, Резултатите од археолошките ископувања во 1973 год. во црквата „Св. 15 тивериополски маченици...“ - Струмица, 36.АМ, Скопје 1978, 93 - 104; Ц.Грозданов, Портрети на светителите од Македонија од IX - XVII век, Скопје 1983, 127 - 138.

АНТИЧКИ БАЊИ

На 12 км од градот Струмица, во северното подножје на планината Беласица, силно извира топла вода со температуре од 72°C. Изворот се наоѓа во селото Банско кое токму заради водата и некогашните бањи го добило денешното име.

Пред три децении тука отпочнале археолошките истражувања кај изворот „Парило“ и досега е откриен поголем дел од римска бања која била изградена во II век. н.е. Зачуваноста на објектите е скоро целосна, а нивната површина зафаќа повеќе од 1500 м² и е една од најголемите терми на Балканот. Повеќето од 11-те простории се со различна функција и пред сè се градени од тули комбинирани со камен и малтер при што е постигната врвна и хармонична полихромија.

Греењето во внатрешноста било проектирано и изведено со специјален систем во кој се користела врелата вода за загревање на подовите и на сидовите. Бањата е проектирана како и повеќето римски објекти и била во духот на потребите на римската здравствена култура. Римската терма и тука имала соблекувална (аподитериум) каде се одлагала и закачувала облеката. Во просторот наречен (диптериум) како болните така и уживателите се мачкале со масла. Просторијата наречена тепидариум била меѓу топлата бања (калдариум) и ладната бања (фригидариум). Главно место во термата заземал базенот и кадите чија длабочина изнесувала околу 1,5 м, а во самиот базен се влегувало низ скали. Дневната светлина што влегувала низ прозорците внатрешноста ја правела приватна и интимна, а розовото масло и амбрата, на пареата и давала опојност.

Освен терапевтските третмани бањата била место и за младите атлети, но и за безработните граѓани. Актуелните археолошки истражувања говорат дека леčiliштето постоело и порано за што сведочат новооткриените постари објекти. Изградени за потребите на луѓето во антиката бањите биле и центар на социјалниот живот. Околу нив се подигале градини, гимназиони, библиотеки, а секако тука биле и храмовите посветени на боговите кои го штителе

здравјето на луѓето.

Запуштувањето на овој санаториум настапило во VI век н.е. Меѓутоа, термалните извори останале привлечни за луѓето од овој крај сè до доцното средновековие за што говори топонимот „турска бања“. Вториот познат топоним е „Панаѓур“ што наведува на едно мислење дека околу овие извори и христијанските верници, освен што се молеле, тие тука се забавувале и тргувале.

Со мали технички интервенции оваа римска терма

може во потполност да се реконструира, а со тоа, да и се врати истата функција која ја имала пред повеќе од еден и пол милениум.

Кирил Трајковски

Лит.: Ј.Ананиев, Археолошко ископување на локалитетот „Турска бања“, - Панаѓур, село Банско кај Струмица 1978 - 1981, Зборник на трудови, Струмица 1989, 333 - 339; С.Тасева - В. Секулов, Доцноантичкото термално леčiliште во с.Банско кај Струмица, Културно наследство, 28 - 29, Скопје 2004, 261 - 271; С. Тасева - В.Секулов, The Hypocaust in the Sudatorium of the late roman thermal spa in the village of Bansko by Strumica, the lower Danube in antiquity (VI C BC- VI C AD), Sofia 2007, 235-246.

● ЛОКАЛИТЕТТ: Цареви Кули
● ЛОКАЦИЈА: Струмица

ЦАРЕВИ КУЛИ

Цареви Кули е најмаркантниот археолошки локалитет на Струмица, нарекуван Тивериополис во средниот век. Тоа е висок рид кој се издига на југозапад од средновековниот и денешниот град. Под денешните градски куќи и дворови во централниот и стар дел на градот Струмица редовно се наоѓаат остатоци од старите куќи, работилници, дуќани и цркви од античкиот па сè до отоманскиот период. Царевите кули со својата позиција имаат одбранбена функција, а најстарите траги од живот датираат од околу 3500 година пред Христа. Во доцноантичкиот и рановизантискиот период ридот бил окружен со бедеми и кули во кои била гарантирана сигурност на дел од одбраното население.

Во IX век градот го зазеле Бугарите заради значајната комуникациска позиција и заради високата христијанска светост, произлезена од Св. 15 Тивериополски маченици, до која сакал да допре првиот бугарски владетел – христијанин, кнезот Борис – Михаил.

Како град и тврдина Тивериополис - Цареви Кули играат голема улога во војните меѓу Византија и македонскиот цар Самуил сè до 1018 година.

По освојувањето, Византинците ја реорганизирале одбраната подигајќи нови бедеми и кули од каде сè до XIV век доминирале во регионот и над градот. Менувањето на стилот на војувањето и различните воени тактики допринеле Царевите кули да го менуваат својот изглед. Денес можат да се видат остатоците од понискиот и пообремен бедем на субурбиумот (подградие), а на највисоката изохипса дел од зачуваниот акрополис. На западната страна стои порта закрепена со две кули. Пред влезот бил ископан длабок ров преку кој се спуштал подвижен мост.

На најдоминантното место на акрополисот, делумно зачувана, стои полигонална кула која била резервирана за градската и воена елита. Источно од кулата има голема цистерна за вода која била неопходна особено за времето на опсадите.

Откриената грнчарија, алатки и монети го отсликуваат средновековниот живот во тврдината сè до освојувањето од Турците Османлии. Тоа се случило во 1395 година кога кнезот Константин Драгаш, кој владеел со овие простори, загинал како турски вазал во битката кај Ровине. Во отоманскиот период животот и функцијата на Царевите Кули се губат, а самиот град станува седиште на турска каза.

Кирил Трајковски

Лит.: М. Јовановиќ, Две средновековни тврдини во источна Македонија, ЗШНМ, II, Штип 1961; Ј. Ананиев, Археолошка карта на Р. Македонија, II, Струмица – Цареви Кули, 414 – 415, Скопје 1996.

● ЛОКАЛИТЕТ: Исарот
● ЛОКАЦИЈА: Штип

ИСАРОТ

Штип е градскиот центар во источниот дел на Р. Македонија со богата и импресивна историја. Византинците го нарекувале Στιπειον, а Турците Османлии Istib. Astibos е античкото име на реката Брегалница која минува крај градот и низ историјата природно го штитела од непријателите и освојувачите. Штип е град расположен на многу ридови, под кои и на кои се граделе куќите, црквите, другите јавни градби и кулите. Многу е интересно што од ниту една позиција градот не може да се види во целина. Исарот е најмаркантниот и истовремено најимпресивниот рид чии карпи се надвиваат над р. Брегалница. На највисоката зарамнета изохипса стојат зачувани остатоци од цитаделата на градот каде повеќе од еден милениум

имала своја резиденција градската управа и елита. Сидовите што го окружуваат овој простор се многу масивни и цврсти, а според преданието старите сидари во малтерот ставале илјадници јајца градејќи ги бедемите. Таква е и главната кула која истовремено била стан на градоначалникот и најтешко се освојувала. Покрај становите денес на Исарот можат да се видат цистерните за вода, а крај нив секако дека имало магацини, кујна, трпезарија и други простории за функционирање на еден пристоеен и на моменти богат живот. Под овие бедеми, особено од источната и јужната страна, зачуван е втор и пообремен градски сид со кули во кои обично живееле градските и државни службеници како и војската. Во подножјето на Исарот живееле граѓаните и тој дел во средниот век се нарекувал Варош. Во 1018 година војските на Византиската империја го зазеле градот со кој претходните децении владеел царот Самуил. Народот од градот го пречекал византискиот цар со песни и химни. Од ова време остатоците се во руини и се наоѓаат под земја. Во текот на XII и XIII век Штип е византиски град со круцијално значење, а својот подем го засновал врз трговијата и занаетчиството. Средновековниот град сè до крајот на XIV век се простираше околу источната и јужната страна на тврдината и малата рекичка Отиња.

Околу 1300 година градот е под доминацијата на српското кралство и династијата Неманиќи. Како регионални феудални владетели запишани се деспотот Јован Оливер, Хреља, војводата Димитар Драгаш, властелинот Иванко и други кои изградиле повеќе цркви од кои е зачувана црквата Св. Архангели што се наоѓа на источната страна од Исарот, црквата посветена на Св. Јован Главато на југозападната падина на Исарот и црквата на Вознесението Христово (Св. Спас) што се наоѓа на спротивниот рид од Исарот и реката Отиње. Во тоа време во градот постоеле и црквите посветени на Св. Власиј, Св. Архангел, Св. Илија и други.

Повеќе податоци и детаљи за животот во градот и за неговите жители потекнуваат од отоманскиот период кој во Штип отпочнал во 1395 година. Претходно Турците Османлии го зазеле градот откако го откриле тајниот коридор што од акрополата се спуштал низ најстрмната страна водејќи до реката Брегалница. Од таа страна на тврдината и градот не случајно Турците го формирале дервенцискиот квартал на Штип наречен Ново Село. Дервенциите го чувале и контролирале приодот низ клисурата и мостот на Брегалница, преку кои се влегувало во градот. Градскиот просперитет во отоманскиот период е видлив на неколку зачувани градби како што е Хуса Медин Пашината џамија, позната

уште како Св. Илија, како и Безистенот кој претставува архитектонско ремек дело сместено во самиот центар на градот. Во XVII век патеписецот Евлија Челеби запишал дека тукашните убавици се познати во целиот свет. Три етнички, културни и религиозни компоненти го носеле и граделе просперитетот на градот. Тоа биле македонските, турските и еврејските граѓани на Штип.

Кирил Трајковски

Лит.: Византијски извори на територији народа Југославије, III, Београд, 1966, с. 112; С. Чирковиќ, Штип во XIV век, Зборник посветен на Генерал Михаил Апостолски, Штип с. 26-28; Б. Панов, Средновековна Македонија, том III, Скопје 1985, с. 618; З. Белдедовски, Средновековен Штип низ историските податоци и материјалните остатоци, Зборник VIII, Штип 1998; Т. Томовски, Македонија низ вековите, градови, тврдини, комуникации, Скопје, 1999, с.206.

БАРГАЛА

Доцноантичкиот град Баргала се наоѓа на 10 км југоисточно од градот Штип под планината Плачковица. Во основата на своето име има тракиска компонента, а во целина значи „разлеана вода“. Во VII и VI век пред Христа овој простор бил во рамките на територијата населена од пајонското племе Дерони кои меѓу првите во светот ковале сребрени монети. Астибос е античкото име на реката Брегалница во која според античкиот историограф Полиен, пајонските кралеви при чинот на крунисувањето морале ритуално да се искапат.

Првата локација на градот Баргала била на 1 км јужно од реката, кај месноста „Хамче“, кај селото Карбинци. Таму се откриени остатоци од сидини, ксенодохеион

(ан, motel), базилика и огромен камен на кој е испишан натпис од 371 година н.е. во кој се говори за зидањето на градската порта на градот Баргала која се наоѓа во римската провинција Дакиа Медитеранеа. Во V век н.е. градот е длабоко христијанизиран, а неговиот епископ со име Дарданиус бил учесник од Македонија Прима и бил запишан во актите на екуменскиот концил кој се одржал во Халкедон во 451 година.

Нестабилната ситуација во доцноримската империја во IV и V век што била предизвикана од варварските налети од север, ги принудила жителите на градот да се повлечат 4 км кон југ; во подножјето на планината Плачковица и месноста Кози Град, каде го продолжиле урбаниот стил на живеење. По моделот на доцноримските каструми зајакнат со 6 дефанзивни кули, тука бил изграден утврдениот рановизантиски град Баргала на површина од 4,7 ха.

Во градот се влегува низ откриената главна порта (порта принципалис) која е дупла (дипилон) и истата била одлично бранета. Таа е изградена на северозападниот бедем кој достигнувал височина и до 12 м. Во внатршноста на градот постоел водоводен систем кој ги снабдувал позначајните згради и чешми со вода доведувана од планината.

Засага се откриени неколку јавни згради, дуќани и работилници што им служеле на граѓаните во периодот од V до почетокот на VII век. Најмаркантна е трикорабната епископска базилика во која се влегувало преку стрмни и високи скали, а низ три влеза (трибелон) во богато украсената внатрешност на храмот. Вештината на локалните каменоресци и мозаичари е очигледна, особено во изработката на архитектонските елементи, црковниот мобилиар, како и во подните мозаични панели. Уметничкиот стил е карактеристичен за рановизантиската и христијанска уметност на V и VI век во Македонија. На еден од капителите баргалскиот епископ Хермиас ја врежал

молбата за спасение и најверојатно бил ктитор на црквата. До северниот сид на оваа градба е откриен баптистериум со писцина во која се крштевале христијаните. Кон јужниот сид на базиликата е досидана еднокорабна капела. Во продолжение кон северозападната страна на црквата била епископската резиденција со мала терма до која функционирала голема терма за поголем број на конзументи. Ред на простории биле изградени крај северозападниот и североисточниот бедем за кој се претпоставува дека имале економска (работилници, дуќани) а и станбена функција.

Погребните и христијански потреби граѓаните ги обавувале вон сидините на градот (екстрамурос) така што на 85 м северно од главната порта функционирала базилика во периодот од IV до VI век. Во духовниот контекст на оваа црква е и засводената гробница што е откриена источно од оваа сакрална градба. На откриениот простор од градот, што по обем не е ниту една десетина, се најдени неколку скриени депоа на монети, луксузни предмети како и комплетни гарнитури од занаетчиски алатки. Во најтемниот историски период што траел од VII до крајот на IX век меѓу руините на градот и околу градските бедеми се населиле мали групи на жители чиј начин на живот бил рурален а нивната материјална култура значајно заостанувала зад претходната-ромејската. Во десеттиот век просторот крај античката Баргала и Козјачка река се формирала селска населба со име Козјак што постоела сè до XIX век. Тука била изградена и малата црква посветена на Свети Георги чии архитектонски и уметнички вредности заземаат високо место во византиската уметност.

Кирил Трајковски

Лит.: И. Венедиков, Баргала, РП ИНАМ I. (н.с. № 1), София, 1948., 82-98;
Ц.Манго Б. Алексова, Баргала: A Preliminary report, ДОП № 25,1971,
265-(277)-281; З. Белдедовски, Баргала, Водич, Штип 2005.

● ЛОКАЛИТЕТ: Мородвис
● ЛОКАЦИЈА: с. Мородвис, Кочанско

МОРОДВИС

Мородвис е името на едно од најубавите села во Источна Македонија. Тоа лежи во подножјето на планината Плачковица, врз која се прелеваат повеќе од дваесетина нијанси на зелената боја.

Случајно откриените предмети и монети од римскиот царски период (I - IV в. по Христа) се од самото село, но и од околу него. Тие говорат за постоење на мала населба со урбан и луксузен начин на живеење. Хармонија е името на градчето запишано во рановизантиските документи (V - VII в. н.е) кое се наоѓало во овој дел од Македонија и многу веројатно лежи закопано под денешните куќи и дворови на селото Мородвис. Со сигурност, во V век тука постоела христијанска општина, а верниците се собирале во храмот откриен

во средината на селото, наречено „Црквиште“. Тоа е еднокорабна градба со баптистериум на северната страна како и монументална подземна засведена гробница со ранохристијански инсигнии. Околу 855 година, крај Брегалница и во Мородвис се одвива политичката и христијанска мисија на византискиот ерудит и филолог - Константин филозоф (Св. Кирил Солунски), кој токму на овој простор го пишува славјанскиот алфавет. Во времето на владеењето на бугарскиот кнез Борис Михаил и на неговиот син цар Симеон, во втората половина на X век, Македонија е присоединета кон бугарската држава и тогаш започнува градителската дејност со подигање на многу цркви и манастири. Една од нив е откриена над ранохристијанската црква во Мородвис, од чиј темел се заклучува дека била крстообразна со кубе. Кон црквата, од нејзината јужна страна, во подземната гробница, најдени се мошти на пет светители со чудотворна моќ. Тоа се најверојатно петте ранохристијански маченици од градот Тибериополис (денешна Струмица). Нивните мошти се пренесени во Мородвис да прават чуда, а ходочасниците да им се поклонуваат.

Во времето на императорот Самуил (976 - 1014) и Василиј II (976 - 1025), градот се нарекувал Моробисдос односно Моровисд. Моровисд бил најзначаен административен и политички центар во денешна Источна Македонија, како и седиштен на епископ. На локалитетот Црквиште е откриена катедралната црква од XI век, која претставува еден од најхармоничните архитектонски трикорабни храмови на средновизантискиот период во Македонија. Откриениот мермерен мобилиар и зачуваните фрагменти од фрескоживописот, ја најавуваат свеченоста и значењето на оваа градба која со одредени ремоделирања опстојува до крајот на XIII век. Во средината на XII век, великиот арапски географ, картограф и ботаничар, Al Idrisi, го запишал градот на картите како Murgumizdus или Formendos. Истовремено напишал и дека е: „многуљуден и се наоѓа на врвот на еден рид.

Тој има лозја и непрегледни обработени полиња“, што впрочем денес и може да се види или препознае на самото место.

Откриените предмети што ги користеле жителите на градот во секојдневието, особено накитот, се најдени и во нивните гробови. Освен римските, византиските, „латинските“ и бугарските монети, во Мородвис се најдени сребрени монети од Венеција, Генова и Дубровник.

Во 1198 год. византискиот император Алексиј III издава Privilegium на венецијанскиот дужд Enrico Dandolo, со кој трговците од Венеција можат слободно да тргуваат во провинцијата Моровисд.

Во текот на XIII век овој дел од Македонија како и градот Моровисд, преку војни, седум пати ги менувале господарите од Византија, Латините, Бугарија и на крај

Србија. Агонијата на градот се отсликува и во откриените руини. На местото од урнатата епископска црква, кон крајот на XIII век била изградена помала и помалку скапа црква, со крстообразен план и со кубе. Втората половина на XIV век Моровисд го минува во рамките на кнежевството на Драгашите, сè до 1395 год. кога Турците османлии ќе станат негови апсолутни господари. Како локални феудалци и муслимани тие се молеле во џамијата кај „старата чешма“ во тогаш нареченото село Морозда.

Кирил Трајковски

Лит.: Й.Иванов, Северна Македонија, Епископиите брегалишка и велбуждска, Софија 1906, 72-100; К. Трајковски, Средновековниот град Мородвис во Македонија [Труд Ы V МУСА Киев 1985] Москва 1987, 89-93; К. Трајковски, Култот на моштите во Брегалничката долина, Folia Archaeologica Balkanica, in Honorem V. Битракова Грозданова, Скопје 2006, 439-445.

ВИНИЧКО КАЛЕ

Археолошкиот локалитет Виничко Кале се наоѓа југозападно од градот Винаца на еден повисок рид кој доминира над целата околина. Локалитетот е евидентиран за првпат во 1953 година. Утврдувањето (каструмот) има полигонална форма од околу 25000 м², со правец на протегање север - југ утврден со масивни бедеми и полудефанзивни кули. Причините за започнување на систематски археолошки истражувања се од порано пронајдените две цели и пет фрагментирани теракотни икони откриени во 1977-та и следните неколку години. На југоисточниот дел од локалитетот досега се откриени повеќе архитектонски содржини на простор од околу 5000 м² и тоа: делови од бедемот, две кули, плоштад,

улица, неколку простории (магацини) со вкопани питоси, чешма (piscina), prefunium (огниште) за мала бања, трем, мала еднокорабна црква и една поголема црква во форма на впишан крст доста руiniрана во која и околу која се откриени над стотина гробови од XI до XIII век, како и сидана гробница засведена со тули, но пробиена и ограбена многу одамна. Континуираната населеност на Виничко Кале на овој степен на истраженост е следната: доцно бронзено време, железно време, класичен период со импортирана керамика од V и IV век пред н. е. и македонско - хеленистички период (III-II век пред н.е.). Доцноантичкиот и рановизантискиот период му даваат посебен белег на овој локалитет со монументалните архитектонски објекти и движниот археолошки материјал. Средниот век е констатиран со некропола од XI - XII век. Утврдувањето (каструмот) има две градежни фази, една од крајот на IV и почетокот на V век, а другата од крајот на V односно VI век.

Локалитетот е исклучително значаен со откривањето на депото теракотни икони исфрлени како класичен шут пред влезот на источната кула, поконкретно зад чешмата и малиот трем во 1985 година. Ова откритие отвори нова страница за ранохристијанската уметност во Македонија и пошироко.

Основните карактеристики на теракотните икони се: димензии 32 x 28 x 4 см (квадратни) и 32 x 20 x 4 (правоаголни) изведени со помош на калап и висок релјеф. Досега се откриени околу 20-тина сцени, 50-тина цели и 250-тина фрагменти, во повеќе реплики. Иконите се правени во работилница во состав на градскиот комплекс кој се простира и на соседните ридови поточно на запад сè до локалитетот Ореово во село Лески. Исто така треба да се истакне дека иконите биле аплицирани на сидови од сакрални објекти (на некои од нив зачуван е на позадината и оригиналниот малтер), гробници, мартириј и слично.

Според иконографската анализа иконите ги сместуваме во : старозаветни сцени, илустрирани псалми, христолошки претстави и претстави на ликови на христијански светители како и сцени од познати воени судири. Со стилските особености, поточно со високиот релјеф се доживува извонредната пластичност на провинциската уметност и локален стилски израз формиран под силно влијание на Ориентот. Сите икони се придружени со латински текстови по рабовите на истите, а текстовите ги опишуваат сцените или ликот во кои се вградени концизни теолошки пораки. Општата

карактеристика на овој план на виничките теракоти е победата над злото и смртта и триумфот над сите непријатели на верата. Сето горе кажано го потврдува фактот дека римската иконографија и присуството на латински текстови зборува за доминантно влијание на римската црква во брегалничката област за време на рановизантискиот период. За компарација само ќе ги наброиме теракотите од Франција, по долината на Лоара, во Италија, како и познатите теракотни икони од Тунис сместени во музејот Бардо. Во последните дваесетина

години Виничките теракотни икони беа изложени и привлекуваа особено внимание во светските метрополи: Ватикан, Загреб, Москва, Љубљана, Охрид, Скопје, Белград, Минхен, Вирзбург, Вајзенбург, Брегенц, Линц, Рим, Варшава, Анкара, Лисабон, Париз, Санкт Петербург, Сплит, Аквилеа, Софија, Мاستрих, Сиднеј, Камбера, Мелбурн итн.

Цоне Крстевски

Лит.: Елизабета Димитрова, Керамички релјефи од Виничко Кале, Ѓурѓа, Скопје 1993; Коста Балабанов, Теракотни икони во Македонија, Табернакул, Скопје 1995; Цоне Крстевски, Македонски христијански корени, Музеј на Македонија, Скопје 1998.

● ЛОКАЛИТЕТ: Град
● ЛОКАЦИЈА: с. Град, Делчевско

ГРАД

Град е денешното име на селската населба што се наоѓа 6 км југоисточно од административниот центар Пијанец во Делчево и неколку километри од границата со Р. Бугарија. Самото име говори за постоењето на градска населба во минатото која своето значење и просперитет го достигнала заради близината на цивилизациската комуникација меѓу реките Струма и Вардар. Над североисточната страна на селото се издига висок карпест рид наречен „Градо“, крај чија северна и источна страна тече рекичката Пијавица, а крај која денес се наоѓа дел од етно-паркот со повеќе архитектонски објекти. Огромната пештера во која има траги од животот на човекот во праисторијата е природно издлабена во спилата што се наоѓа наспроти „Градо“.

Околу 3000-та год. пред Христа на ридот се одвивал мирниот и идиличен живот од кој се зачувани и откриени многу керамички садови со високи уметнички вредности. Урбан модел и карактеристики на Град населбата добива кон крајот на античкиот период или во периодот од IV до VI век. Тогаш ридот бил заграден со бедеми и кули кои ја гарантирале безбедноста на жителите. Не така оддалечен од античкиот пат градот имал контролна и стратешка функција во регионот сè до крајот на VI век кога животот надвор од него згаснува како последица на варварските пустошења од север и епидемиите на чума.

Повеќе од 300 години локацијата „Градо“ не била во сферата на интересот на луѓето кои тогаш го минувале најтемниот дел од историјата на средниот век. Тоа траело сè до единаесеттиот век кога постепено се возобновува цитаделата и подградието од кои се откриени само сегменти. На највисокиот дел стоеле кули кои ја гарантирале сигурноста, како на државната управа, така и на граѓаните. Откриените метални предмети меѓу кои се најбројни алатките, оружјето и монетите ја испишуваат историската слика на едно византиско гратче кое пулсирало сè до почетокот на XIV век. Во XIII и XIV век на овие простори доминираат венецијанските трговци чии сребрени монети се откриени во земјените слоеви во Град. Во XIV век жупата наречена Пијанец најверојатно била управувана и координирана од овде сè до загинувањето на кнезот Драгаш во 1395 година кога и формално започнало половинамилениумското отоманско владеење проследено со декаденции низ кои градската населба во с. Град станува село.

Кирил Трајковски

Лит.: А. Керамидчиев, Град, Делчево, Археолошка карта на Р. Македонија, Т. II., Скопје 1996, 125; Т. Нацев, Археолошки истражувања и конзерваторско – реставраторски работи на археолошкиот локалитет Градиште с. Град – Делчево, Зборник IX – X, Штип 2003, 31 – 46.

● ЛОКАЛИТЕТ: Големо Градиште
● ЛОКАЦИЈА: с. Коњух

ГОЛЕМО ГРАДИШТЕ

Утврдениот град на Големо Градиште се наоѓа на околу 40 км источно од Скопје. Него го сочинуваат 1) издолжено возвишување кое се протега во правец исток-запад или акропол, кој се издигнува на околу 440 м надморска височина; 2) широка скалеста тераса меѓу северното подножје на акрополот и реката Крива Река и 3) тесен простор меѓу јужната страна на акрополот и долниот масив познат како Мало Градиште. Во 2005 год. започнаа систематски ископувања на Северната тераса на локалитетот каде што се веруваше дека се наоѓала урбаната населба. Беа ископани четири сонди во рамки на правоаголник од 20 x 40 м. на централниот дел од терасата, близу подножјето на акрополот.

Сондите открија куси делови од улици, канал и сидови кои припаѓале на неколку архитектонски објекти. Сидовит се изградени од камења и малтер од кал и наместа се зачувани до висина од речиси 2 м. Забележани се докази од неколку фази на градба и реконструкција, а откривањето на врвови од стрели и ѓулиња сугерира една од причините за серијата на градби и нивното уништување. Улиците биле поплочени со чакал и површини со набиена земја. Со еден исклучок, тие прикажуваат доследна ориентација североисток - северозапад. Грнчаријата и другите наоди укажуваат на резиденцијален квартал од градот.

Ограничените ископувања не дозволија донесување широки заклучоци, но се чини дека населбата на северната тераса била основана за време на V век, веројатно во неговата втората половина. Таа продолжила да постои и во VI век. Тврдината на акрополот на Големо Градиште, пак, била основана за време на втората четвртина на VI век и се чини дека била дел од повторното утврдување на империјата од страна на Јустинијан. Локацијата на градот во еден рударски регион, како и неговата позиција како единствен град на линијата на утврдувања кои го заштитувале римскиот пат исток - запад кој поминувал низ долината на Крива Река, сугерира дека градот имал значајна стратешка функција во овој регион во доцната антика.

Каролин Снивли

Лит.: Радојчиќ С., 1952, Црква у Коњуку, Зборник радова Византолошког института 1, 148-167, Београд; Микулчиќ И., Антички градови код Дренова и Коњука у Македонији, Археолошки преглед 15 (1973) 179-182, Београд; Snively, C. 2002, Golemo Gradište at Konjuh: Report on the Excavations in 2000, Dumbarton Oaks Papers 56, 293-302, Washington DC.

● ЛОКАЛИТЕТ: Кокино
● ЛОКАЦИЈА: Куманово

КОКИНО

На околу 35 км североисточно од Куманово, на левата страна од асфалтниот пат кој води од селото Драгоманце кон селото Арбанашко, се издига импозантен неовулкански рид кој со својата височина од 1013 м доминира над својата околина и над селото Кокино во неговото подножје.

На самиот врв на ридот, познат кај околното население како „Татијев Камен...“, на простор со должина од околу 90 м и ширина околу 50 м изработени се, во андензитните карпи, две платформи во правец запад - исток и висинска разлика од околу 20 м. На пониската, западна платформа, доминира блок од неколку камени седишта, исклесани во карпа, поставени така да човекот кој седи на нив е

завртен кон источниот хоризонт. Горната платформа е зарамнет, во карпа засечен простор, покриен со релативно тенок хумусен слој, кој при првите археолошки ископувања во 2001 год. даде многу богат и разновиден археолошки материјал.

Археолошките ископувања кои продолжија и во наредните години, го атрибуираа локалитетот во т.н. бронзенодопски период од развојот на човековата цивилизација (приближно целиот втор милениум п.н.е.), при што најбројни се наодите од т.н. доцно бронзено време (XIV до XI век п.н.е.). Во поширокиот репертоар на форми на пронајдените керамички садови доминираат оние со т.н. утилитарен карактер, т.е. садови во кои се чувала и спремала храна.

Ексклузивен наод е калапот за лиење на бронзен амулет, раритетна форма на бронзен висулец. Најраните наоди датираат од периодот на раното бронзено време (XIX - XVII век п.н.е.), а најдоцните од т.н. развиено железно време, околу 7 век п.н.е. Повеќе топографски карактеристики на локалитетот укажуваат на неговата употреба како света планина на која се изведувани планински обреди, врзани за верувањето на праисториските жители дека карпестиот планински врв е место каде присуствуваат боговите и каде е можно да се комуницира со нив. Еден од планинските обреди за кој се утврдени археолошки траги на највисокиот дел на локалитетот бил, веројатно, врзан за култот на плодноста. Вториот обред се изведувал во средината на летото (денес последниот ден од месецот јули), кога сонцето изгрева на специјално изработен маркер кој се наоѓа веднаш под највисоката кота на локалитетот. Бидејќи и маркерот во минатото бил веројатно покриен, се јавувал ефект на силен сончев зрак кој минувал над горната, источна платформа на локалитетот. Сончевиот зрак осветлувал само еден од престолите на долната платформа бидејќи, во вертикалната карпа

која ги одвојува двете платформи била изработена посебна траншеа (засек), која го пропуштала зракот во тој правец. На оној кој седел на така осветлениот престол, божественото сонце му го пренесувало својот легитимитет и овластувања во овој обред. Во текот на астрономските истражувања откриени се камени маркери исечени во карпите кои ја потврдуваат употребата на локалитетот како мегалитска опсерваторија во текот на речиси целиот втор милениум п.н.е. Најсочуван сончев маркер е маркерот на кој сонцето се појавува во денот на летната долгодневица (21 јуни). Маркерите за пролетната и есенската рамнодневица (21 март и 23 септември) и маркерот за зимската краткодневица (22 декември) се делумно зачувани.

Грижливо изработените маркери за обложување на местата на изгревање на полната месечина на хоризонтот во за неа карактеристични позиции, докажуваат дека тука се вршени секојдневни астрономски набљудувања во текот на повеќе децении. Врз основа на овие набљудувања бил изработен лунарен календар со циклус од 19 години, со прецизност која зачудува и денес.

Јовица Станковски

Лит.: Ј. Станковски, Три мегалитни споменици во кумановскиот регион, Зборник „Пирајхме...“, Куманово, 2003; Ј. Станковски, Татијев Камен - мегалитска опсерваторија и светилиште, Музејски гласник 7 - 9, Куманово, 2003; Ј. Stankovski, The peak sanctuary "Taticev Kamen" at the village of Kokino and two of its cults, Studia in honorem Kiril Jordanov, Tracia 17, Sofia, 2007.

● ЛОКАЛИТЕТ: Костоперска Карпа
● ЛОКАЦИЈА: Младо Нагоричино

КОСТОПЕРСКА КАРПА

Локалитетот се надвива над денешното село Младо Нагоричино на 10 км североисточно од Куманово и над меѓународниот пат што оди на исток кон Кјустендил. Истовремено, археолошките остатоци се и на античката магистрала Scupi (Скопје) - Serdica (Софија). Природниот вулкански феномен наречен Жеглиговски Камен е круцијалната точка на познатата во историјата Жеглиговска област. Тој претставува базалтна купа врз која, како во минатото така и денес, се миее коски што ги инспирирало луѓето во минатото да ја наречат „Костоперска Карпа“. Околу карпата во замислен круг од околу 500 м се откриени остатоци на населба од бронзеното време која денес е делумно уништена од современиот пат.

На западната падина од карпата се погребувало населението во римската епоха односно во III - IV в. н.е. во чии гробови се најдени лични предмети на покојниците што ги користеле во секојдневниот живот. Највисоката изохипса на карпата била окружена со одбранбен сид што во целина потсетува на мал акрополис. Во неговата внатрашност археолозите откриле ранохристијанска црква од VI век околу која во средниот век населението погребувало одредена категорија на личности. Најнеобичните и засега непознати на Балканскиот Полуостров се подземните објекти откриени на јужната страна на карпата кои целосно се изведени во утробата на ридот чија геолошка структура е туфот. Објектите се со ниши и клупи за седење или спиење, а низ скали се влегувало подлабоко во пониските простории. Преку вертикални канали циркулирал воздухот, а преку нив истовремено се собирала дождовницата во самата внатрешност на овој необичен градежен и функционален систем. Малиот влез водел до внатрешноста на просториите и бил затворан со масивна камена плоча што наликувала на воденичарски камен. Во делумно откриениот простор археолозите откриле фрагменти од грнчарија и стакло како и животински коски од храната што тогашните жители ја подготвувале. Ваков редуциран или херметички модел на егзистирање е резултат на немирните времиња во византиската империја која била изложена на варварските напади од кои населението се засолнувало во таканаречените „мртви градови“. Истовремени и скоро идентични градби на овие се откриени во малоазиските провинции во Кападокија во Сирија како и на полуостровот Крим. Овие градби под Жеглиговскиот Камен засега се единствени на Балканот.

Кирил Трајковски

Лит.: Б. Георгиевски, Подземниот објект кај Куманово, Лихнид 7, Охрид 1989, 95-100.

● ЛОКАЛИТЕТ: Тетовско Кале - Бал Тепе
● ЛОКАЦИЈА: Тетово

ТЕТОВСКО КАЛЕ

Во непосредна близина до Тетово, на само 2 км од центарот на градот се издига рид со зарамнето плато подвоено од падините на Шар Планина со живописното течение на реката Пена. Ова плато е познато под името Тетовско Кале или Бал Тепе. Изградено е од Абдурахман паша во периодот од 1822 до 1842 год. Инаку тој бил син на прочуениот Реџеп паша кој бил назначен како надлежен за овој пашалак од страна на Турската империја. Зачувани се и видливи повеќе грандиозни објекти, како: Голем сарај, Мал сарај, трпезарија, одбранбени објекти, бедеми, тунели, зандана (затвор) и црква посветена на Св. Богородица, градежно возобновена во XX век врз постари средновековни темели.

Споменатите градби биле градени повеќе од 20-тина години. Распослани се на простор од 20-тина хектари врз плато кое се издига над градот Тетово. Од оваа позиција се доловува прегледност и прекрасен поглед кон Полог, градот Тетово и Шар Планина.

Речиси сите објекти се градени со зелен травертин, со добро познавање од страна на градителите во делот на сферното засведнување кое е применето во влезните партии на главните порти, како и кај големата свечена трпезарија која е со над 8 метри височина во централниот дел и отвори со кружна форма за вентилирање на просторот. Објектите се долги и до 20-тина метри, со солидни дебели ѕидови, некогаш во широчина и до три метри. Некои од нив биле двократно решени, а повеќето во внатрешноста на просториите биле декорирани со едноставни геометриски правоаголници насликани на бела подлога со црвени и црни потези.

Најмаркантниот објект е Големiot сарај, на источната страна од платото, а не помалку грандиозен е Малиот Сарај или Летен Сарај, кој се карактеризира со богато профилирана камена пластика, особено во влезните партии. На јужната страна од платото на мало возвишување поставени се 2 објекти со одбранбени функции.

Целото плато на Тетовско Кале е заобиколено со камени бедеми кои ги опкружуваат објектите, со цел да се обезбеди безбедно живеење на овој простор штитејќи го благодетниот спокој на пашата и неговата придружба. Побудуваат особен интерес тунелите осмислени за брза и сигурна евакуација од повеќе страни на Сарајот и другите објекти, конектирани во бедемите и под нив, како и занданата која е скриена под нивото на актуелните објекти.

Сите гореспоменати објекти се достапни за широката публика, посетители, намерни и случајни минувачи, благодарение на тоа што оваа година 2008-та се изврши големо археолошко истражување и

ископување на овој локалитет и се осознаа сите овие особености за наведените објекти.

Низ големата археолошка акција спроведена на целиот локалитет, покрај недвижните откриени објекти се откри и движен археолошки материјал: керамички фрагменти од садови, карактеристични за овој период, повеќето глазуирани со сјаен зелен премаз; метални фрагменти од држачи на порти, разновидни шајки. Од прибор за пушење пронајдени се керамични лулиња, како и сребрена табакера за тутун.

Во денешни дни овој простор е познат како рекреативен центар за сите љубители на природата,

дотолку повеќе што е поставен на одмерена надморска височина од 1000 м. Се стасува со автомобил по асфалтен пат или пак по стрмно пешачко - планинарско патче. Просторот обилува со богата флора и фауна, а секако највпечатливи се самородните дрвја од костени и лески.

Ирена Колиштркоска Настева

ТЕРМИНОЛОШКИ РЕЧНИК

Акропол (грч.: ἀκρόπολις) Најдоминантен дел од тврдина-утврден град, горни град, заштитен простор со бедемски сидови.

Амбра (ар.: anbar) Амбра или килибар е мирисна смола која се добивала од жлездите на еден вид на кит, со која во ориенталните земји се замирисувале одаите, пријатен мирис кој се ставал и во просториите од римските терми.

Амулет (лат.: amuletum) Висулец, амајлија, предмет од различен материал (камен, е заштитен коска и др.) со натприродна сила; оној што го носи од секое зло.

Андезит (Андезитни карпи) Геолошки: вид на вулкански камен.

Анекс (лат.: annexus) Додаток, помошна просторија, бочна.

Аподитериум (лат.: apoditerium) Соблекувална во римските терми (купатила).

Арка (лат.: arca=ковчег) Архитект.: полукружен архитектонски елемент, форма, кој [a] поврзува два столба.

Аскос (грч.: ἄσκος) Асиметричен керамичен сад со една држалка, искосен врат и необична форма, налик на барска птица.

Атриум (лат.: atrium) Предворје, преден дел од храм или црква, дворана за посетители.

Базилика (грч.: βασιλική); лат.: basilica). Во грчката архитектура дворана во која архонтот држел служба; во римската

цивилна архитектура голема дворана со изразена надолжна оска, најчесто поделена на три или пет бродови (навис) од кои средниот е најширок и највисок; во сакралната архитектура најчест архитектонски облик во раното христијанство (V-VI век).

Баптистериум (грч.: βαπτιστήριον) Крстилница, дел од ранохристијанска базилика или црква во кого се врши крштевање.

Барботин Техника на украсување на површината од керамичките садови во праисториските периоди (неолит). Заматена глина се нафрлува на површината од садот и се создава груба орнаментика.

Бедем Широк одбранбен сид со кули.

Букранион (грч.: βουκράνιον) Глава од домашно животно (вол) изработена во рељеф, религиозен симбол поврзан со култот на плодноста; во грчката и римската архитектура украс на архитектурата, на саркофазите и на надгробните споменици.

Гимназион (грч.: γυμνάσιον) Објект - простор за вежбање на атлетите, подоцна и ефебите, главно надвор од градските сидини. Овие објекти имале посебни дворани за разни видови спортски дисциплини, дворишта, палестри, библиотеки и др.

Глеѓосување Техника на украсување на керамика во римско време (ориентално потекло), средновековен период: византиска и

турска керамика. Садовите се премачкани со оловна, кварцна или алкална глеѓ во изведба на разнобојна орнаментика.

Дромос (грч.: δρόμος) Стаза за фискултурни натпревари; ходник (коридор) до гробната архитектура.

Дипилон (грч.: δίπυλον) Двојна порта. Во Атина се состои од една надворешна и една внатрешна, меѓу нив имало двориште со гробови странично и помпеон-зграда за формирање на свечени поворки.

Диптериум (лат.: dipteryum) Просторија за мачкање со масла на болните и на уживателите во римските терми, лечилишта.

Дужд (итал.: doge; лат.: dux) Водач, војвода; титула на поглаварите на Венецијанската и Геновската република.

Екседра (лат.: exedra) Полукружен (апсидален) облик во состав на поголема архитектонска градба.

Енеолит (лат.: aeneus=бакар; грч.: λίθος=камен) или **халколит** Бакарно време, премин од неолитот (младото камени време) во металните времиња од праисторискиот период, односно времето меѓу финалниот неолит и раното бронзено доба.

Ефеб (грч.: ἐφέβ) Момче (младич) од 16 - 18 години, урнек за телесна убавина и складност.

Екстрамурос (лат.: extra muros) Надвор од сидините.

Жртвеник Место на кое се принесува жртва; предмет, керамички сад со посебен облик изработен за обавување на ритуалот принесување на жртва.

Импост (лат.imponere=да се наметне, да удри) Градеж.: дел меѓу свод и столб, камена пластика; може да биде и декоративен, капител во облик на пресечена пирамида.

Имбрекс (лат.: imbrex) Керамида покривна, полукружен пресек, покрива двосливен покрив.

Инсигнии (лат.: insignia) Особени знаци на некое достоинство, почесни знаци, одличија.

Исар (тур.) Рид, утврден рид.

Калдариум (лат.: caldarium) Просторија со топла вода во римските терми.

Кантарос (грч.: κάνθαρος) Сад (керамика, метал) на висока нога, со две држалки вертикално поставени една наспроти друга; служел за пиење вино; атрибут на богот Дионис.

Кардо Максимус (лат.: Cardo Maximus) Главна улица која создава крстосница со Кардо Декуманис (лат.: cardo decumanos) - попречна улица во градовите воните каструми во античкиот римски период.

Кастел Утврден замок.

Кастрофилакс Воен управител на тврдина во византискиот период.

Каструм (лат.: castrum) Римски војни логор заштитен со ископан ров околу него; подоцна утврден со бедемски сидови.

Кефалија Цивилен управител на тврдина.

Комора (грч.: καμάρα; лат.: camera) Сводна просторија, гробна просторија во семејните гробници.

Концил (лат.: concilium) Собрание на црковни великодостојници заради решавање на актуелни црковни прашања, црковен собор.

Квадрибург (лат.: quadriburgium) Утврден воен логор со четвртеста форма во римскиот период.

Колонади (фр.: colonnade) Ред од столбови, дворана со столбови.

Ксенодохеион Мотел, ан, крчма.

Кубе (купола) Полусферичен конструктивен елемент во сакралната архитектура; најчесто се издигнува над покривната конструкција во централниот дел од црквите.

Либација (лат.: libatio) Култен ритуал на принесување течност како дар за боговите.

Лагум (лат.: lagum) Сводна надземна или подземна конструкција.

Лепеж Смеса од кал со примеси на слама (плева) за облепување (малтерисување) на куќите од праисториските периоди.

Македонијарх**(онт)** Чин (функција) на македонец во општествена заедница од римски период.

Манускрипт (лат.: manu scriptum) Ракопис, ракописен текст.

Мартириј (лат.: marturium) Црква, дел од црква или друга градба во која се наоѓа гробот на христијнаски маченик.

Мобилијар (нл.: mobiliare) Подвижен имот, намештај; црковен намештај во олтарниот простор од црквата, иконостас и др.

Некропола (грч.: νεκρός, πόλις=град) Град на мртвите, повеќе гробови, гробишта.

Неолит (грч.: νέος=нов; λίθος=камен, ново камено време) Термин за младото камено време кој е воведен од Џ. Лабок (J.Lubbock) во 1865 год. и кој ја означува епохата на првите праисториски заедници кои произведувале храна, кои имале стационирани населби и во која се појавува керамичката индустрија и индустријата на обработен (мазнет, глачан) камен.

Опус сектиле (лат.: opus=техника на сидање и украсување; sectile=техника на поставување на мозаични камчиња)

Техника на украсување (поплочување) на подни и сидни површини со малку покрупни разнобојни мозаични камчиња.

Палисади Одбранбен систем од земја и дрво.

Параклис Помошна просторија во олтарниот дел на црквите која се наоѓа до апсидалниот простор.

Палафити (итал.: palafitta=колци, трупци) Соеници, куќи на дрвени колци и дрвени платформи.

Перистил (грч.: περίστυλον; лат.: peristylum, peristylum) Трем со столбови кој заградува двориште од сите четири страни во македонско-хеленистичките и римските палати, вили и куќи. Овој архитектонски стил најпрвин се практикувал во рамките на јавните згради, а подоцна и во приватниот сектор.

Пиксида (грч.: πύξις) Помала кутија (кружна) од печена земја, метал, шимширово дрво или слонова коска која служела за чување накит, зачин или мириси во античкиот период.

Пиластер (итал.: pilaster) Четвртест столб вметнат во предниот тел на сид, испуст.

Пинтадера (шп.: pintadera) Помали предмети од печена земја, поретко од камен, слични на алатки (печати) за украсување на леб, со едноставни геометриски врежи (канелури) на долната базна страна, најчесто елипсовидна; керамичките *печати* се познати во

неолитските култури од југоисточна и централна Европа и Блискиот исток; се претпоставува дека овие алатки служеле за нанесување на бои на тело или на тканина.

Писцина (лат.: piscina) Базен за вода во римските терми, крстилница (базен за вода во крстилниците-баптистериуми) во ранохристијанските базилики.

Питос (грч.: πῑθος) Голем керамички сад кој служел за чување на жито и други намирници во античкиот период. Најчесто имаат зашилено дно. Понекогаш во овие садови се погребувале покојници. Се појавуваат во времето на критската и микенската култура, архајскиот период, а ги има и во средниот век.

Полихромен (грч.: πολύ, χρώμα=боја) Повеќебоен, има повеќе бои.

Порта Принкипалис (лат.: Porta Principalis) Главна порта која води во центарот на римскиот град.

Портик (лат.: porticus) Покриен трем со столбови во римската архитектура.

Преткомора Просторија во монументалните сидани гробници која се наоѓа пред влезот во главната гробна просторија (во старомакедонскиот и во римскиот тип на гробници).

Префурниум (лат.: praefurnium) Огниште за помала бања.

Принкипија (лат.: principia) Штабска зграда, зграда за командниот кадар на војската во римскиот период.

Псалм (грч.: ψαλμός) Удирање по жици; побожна песна во слава на Господ; во Стариот завет има 150 пофални песни, а се припишуваат на царот Давид.

Реципиент (лат.: recipiens) Примател, оној кој прима содржина: стомак од керамички сад во кого се налева содржината-течност.

Спатула (лат.: spatula) Коскени предмети во вид на плитки лажици со подолги држалки. Се појавуваат уште во младиот палеолит (старото камено време), па во неолитот (младото камено време) и во античкиот период. Се смета дека служеле за мазнење на кожа, а и за мешање на храна и козметички и медицински работи.

Скена Во античките театри помошна театарска зграда која била поврзана со платформата каде се одржувала претставата и во која се чувале тетатарските костими.

Стоа Посебна градба на покриен трем со столбови во античкиот период.

Сигилум (лат.: sigillum) Печат.

Субурбиум (лат.: suburbium) Подградие.

Тегула (лат.: tegula) Потенка квадратна тула со поголеми димензии.

Теменос (грч.: τέμενος) Обележен простор кој бил во сопственост на кралот или пак бил посветен на некој бог или божество.

Тепидариум (лат.: tepidarium) Просторија за млака вода во римските терми (купатила).

Тера сигилата (лат.: terra sigillata) Луксузна трпезна римска керамика со фина фактура и светол црвен премаз, по потекло од источните земји.

Терми (лат.: thermae) Јавни, поретко и приватни купатила во кои просториите и водата се загревале со специјално изградени-подготвени простори-хипокаусти (антички римски период).

Тотем (инд.: doodem) Идол, племенски знак на старите северноамерикански племиња; предмет, животно или растение преку кои се почитувале претците и духовите.

Трибелон Порта со три влеза, тривлезна врата.

Транширање (фр.: trancher) Сечење, расечување (траншеа=засек).

Туф (геол.) Вид на вулкански камен.

Фаза Анзабегово-Вршник II-IV Стратиграфска фаза на живеење во неолитскиот период во науката зацртана според карактеристиките на културен слој на локалитетите Анзабегово и Вршник кај градот Свети Николе во Источна Македонија.

Фибула (лат.: fibula) Дел од накит - предмет кој служел за прицврстување-закопчување на облеката, а се употребува од праисториското бронзено време до средниот век. Ги има во разни видови и облици. Секоја фибула има глава, лак, нога и игла. Се изработувале од бронза, сребро и злато.

Фолис (лат.: follis) Бронзени монети воведени во времето на царот Диоклецијан (284-305). Најчесто овие пари се нарекуваат нумуси. Во рановизантискиот период претставува бакарна монета со вредност од 40 нумии.

Фригидариум (лат.: frigidarium) Просторија за студена вода во римските терми (купатила).

Фругариум (лат.: frutarium) Поширок керамички сад за чување на овошје.

Хероон (грч.: ἥρῶον) Храм посветен на антички херој кој бил употребуван за комеморација и почитување на херојот. Најчесто бил подигнуван врз претпоставениот гроб или пак врз кенотафот на славената личност.

Хореум (лат.: horeum) Јавен објект, магацин.

Цитадела (итал.: cittadella) Помала тврдина која се наоѓа на доминантно место во поголема тврдина (акропол).

ЛЕГЕНДИ
НА ФОТОГРАФИИ

НЕОЛИТСКА НАСЕЛБА ТУМБА МАЦАРИ

- 1. Теракотна претстава на Големата мајка
- 2. Аскос, керамика
- 3. Сад украсен со S канелури, керамика
- 4. Женска фигурина од мазнет камен
- 5. Антропоморфен цилиндер на кука, керамика
- 6. Глава на идол, теракота
- 7. Глава на идол, теракота

СКОПСКА ТВРДИНА - КАЛЕ

- 1. Надворешен бедем, југозападен дел
- 2. Скопската тврдина-Кале од југозапад
- 3. Архитектонски остатоци од занаетчиски работилници во југозападниот дел од тврдината
- 4. Претстава на владетел, XII век, коска

СКУПИ (SCUPI) COLONIA FLAVIA SCUPINORUM

- 1. Остатоци од античкиот театар во Скупи снимено од воздух
- 2. Улицата Cardo Maximus градската бања-северен дел
- 3. Северозападната некропола од римски период
- 4. Статуета на голо момче (Аполон?), II век н.е.
- 5. Улицата Cardo Maximus и градската бања
- 6. Градската бања - северен дел
- 7. Градската бања - ложилница и калдариум
- 8. Ритуален зооморфен бокал, крај на I век н.е.
- 9. Коринтски капител, IV век

АНТИЧКА НАСЕЛБА ТАУРЕСИУМ

- 1. Монограмот на Јустинијан I врз венец на питос, VI век
- 2. Архитектонски остатоци од јавна градба и куќи за живеење
- 3. Просторија 2 од јавната градба
- 4. Зачуван столб од бифора граден од тули
- 5. Бронзени монети од V и VI век
- 6. Накит и крстови, V-VI век

КАСТЕЛОТО НАД ПЧИЊА

- 1. Кастелот, снимено од воздух
- 2. Бедемските сидови на ситаделата
- 3. Просторија во акрополот
- 4. Главната порта
- 5. Остатоци од кула
- 6. Изглед на бедемски сид
- 7. Бедемски сид, опус на сидање
- 8. Црепна, керамика
- 9. Белегзија со змиски глави

СТОБИ

- 1. Стоби, снимено од воздух
- 2. Синагога базилика, поглед од северозапад
- 3. Сатир на постолје, бронза, II-I век пред Хр. (Народен музеј-Белград)
- 4. Сатир, бронза, II-I век пред Хр. (Народен музеј-Белград)
- 5. Епископската (Филипова) базилика
- 6. Крстилницата со писцина на Епископската базилика
- 7. Театарот во Стоби
- 8. Статуа на цар Хадријан, мермер, почеток на II век
- 9. Статуа на Херкуланка, мермер, почеток на II век

ВРЕЈАНСКА ЧУКА

- 1. Жртвеник со култен карактер од пет четириаголни објекти, печена земја

СТИБЕРА

- 1. Статуа на цар, мермер, II век
- 2. Остатоци на архитектонски објект
- 3. Тит Флавиј Орест, биста, II век
- 4. Тит Флавиј Филоксен, биста, II век
- 5. Натпис на архитравна греда, сполија
- 6. Статуа на Асклепиј, II век

МАРКОВИ КУЛИ

- 1. Поглед кон Маркови кули од југоисток
- 2. Кула, влезна партија

ХЕРАКЛЕА ЛИНКЕСТИС

- 1. Театарска трагична маска со претстава на Херакле, мермер, II век
- 2. Римски театар, II-III век
- 3. Делови од термата, почеток на IV век
- 4. Големата и Малата базилика, V-VI век
- 5. Хипокауст - ложилница од термата
- 6. Мермерна декоративна пластика, аплицирани релјефни плочи
- 7. мермерна декоративна пластика, правоаголна релјефна плоча
- 8. Статуа на Тит Флавиј Орест, II век

ГОЛЕМ ГРАД

- 1. Панорама на островот Голем Град
- 2. Црквата Св. Петар, XIV век
- 3. Живопис од црквата Св. Петар, XIV век
- 4. Архитектонски остатоци од црквата Св. Димитриј, XIV век
- 5. Архитектонски остатоци од ранохристијанска црква со придружни простории
- 6. Архитектонски остатоци од наосот и олтарот на ранохристијанска црква
- 7. Доцноримска цистерна, подоцна трансформирана во црква, XIV век
- 8. Обетки од злато и сребро и бронзена тока за каиш, IV-VI век
- 9. Сребрени фибули „малоазиски тип“, III век пред Хр.
- 10. Златна обетка, предна и задна страна, со претстави на лав, розети и сонце

ЛИХНИДОС

- 1. Златната ритуална маска и рака од Горна Порта-Охрид, V век пред Хр.
- 2. Антички театар, II век пред н.е. – IV век по н.е.
- 3. Возобновената црква Свети Пантелејмон на Плаошник (2000-2002)
- 4. Црква Св. Пантелејмон [обнова 2002]
- 5. Златен висулец-лабрис , Горна Порта-Охрид, V век пред Хр.
- 6. Релјефна чаша со претстава на сонце на дното, керамика, Самуилова тврдина-Охрид, III-II век пред Хр.

- 7. Дедал, бронза, III-II век пред Хр.
- 8. Златни обетки со негроидни глави, Горна Порта-Охрид, III-II век пред Хр.
- 9. Херакле, бронза, Самуилова тврдина, I век пред Хр.
- 10. Изида, мермер, Карабегомала-Охрид, II век пред Хр.
- 11. Мозаична претстава на рајската река Геон, крстилница од поликонхална црква, Плаошник, V-VI век
- 12. Мозаичен под во бања, Плаошник, I век пред Хр.
- 13. Мозаична претстава на рајската река Еуфрат, крстилница од поликонхална црква, V-VI век
- 14. Мозаична претстава на лав и змии, крстилница од тробродна базилика, Плаошник, V-VI век
- 15. Мозаична претстава на елен, просторија до поликонхалната црква, Плаошник, V-VI век

ЗАЛИВ НАЗ КОСКИТЕ

- 1. Идејна претстава на реконструкцијата на праисториската наколна населба
- 2. Поглед врз реконструираната наколна населба од североисток
- 3. Дрвени колци од населбата на дното од езерото
- 4. Сонда на дното од езерото со остатоци од дрвени колци
- 5. Нуркач со археолошки експонат од локалитетот под вода
- 6. Инсерт од сонда со археолошки предмети на дното од езерото
- 7. Фрагменти-држалки од керамички садови извадени од дното на езерото

ЕНГЕЛАНА

- 1. Остатоци од западниот „киклопски“ бедем на тврдината
- 2. Остатоци од западниот „киклопски“ бедем на тврдината
- 3. Остатоци од надворешна кула на западниот бедем

ВАРДАРСКИ РИД

- 1. Теракотни фигурини на богинки, III-II век пред Хр.
- 2. Архитектонски остатоци од занаетчиски комплекс, II век пред Хр.
- 3. Мермерна статуа на Афродита, IV век пред Хр.

- 4. Бронзена фигурина на Артемида, II век пред Хр.
- 5. Релјефна чаша со претстава на македонски штит, III-II век пред Хр.

ГРАДОТ НА ИСАР

- 1. Архитравна греда со натпис од храм на еден македонијарх, почеток на IV век
- 2. Македонски војник, II век пред Хр.

СВЕТИТЕ ПЕТНАЕСЕТ
ТИВЕРИОПОЛСКИ МАЧЕНИЦИ

- 1. Остатоци од средновековниот црковен комплекс, V-XIV век
- 2. Подземна засведена гробница во средиштето на црквите живописана со претстава на Светите петнаесет тивериополски маченици, IX век
- 3. Претстава (живопис) на двајца од Светите петнаесет тивериополски маченици во засведената гробница, IX век

АНТИЧКИ БАЊИ

- 1. Внатрешност на бањите со базен

ЦАРЕВИ КУЛИ

- 1. Дел од влезот во тврдината
- 2. Изглед на сидовите до цистерната
- 3. остатоци од кула

ИСАРОТ

- 1. Главната кула на тврдината
- 2. Дел од бедемот на тврдината од југоисток
- 3. Внатрешен изглед на бедемот од ситаделата

БАРГАЛА

- 1. Дел од градот Баргала со епископскиот комплекс
- 2. Ранохристијанска црква (капела) до јужната страна на епископската базилика
- 3. Дел од јавните градби
- 4. Влез-скалозми до јавните објекти
- 5. Писцина од крстилницата во епископската базилика
- 6. Дел од хипокаустен систем
- 7. Внатрешност на епископската базилика
- 8. Остатоци од архитектонска

- градба-јавен објект
- 9. Термата во Баргала
- 10. Камена декоративна пластика

МОРОДВИС

- 1. Остатоци од црковниот и епископскиот комплекс
- 2. Олтарниот простор на црквата од XIII век
- 3. Стаклена белегзија, XII-XIII век
- 4. Сребрен прстен, XIV-XV век

ВИНИЧКО КАЛЕ

- 1. Теракотна икона со претстава на бик, V-VI век
- 2. Градба во југозападниот дел од локалитетот
- 3. Остатоци од западниот бедем со полукружна кула
- 4. Питос за чување на храна
- 5. Јавни објекти во југоисточниот дел од локалитетот
- 6. Теракотна икона со претстава на Архангел Михаил, V-VI век
- 7. Керамички фрагмент со соларна претстава
- 8. Фрагмент од теракотна икона со претстава на коњаник

ГРАД

- 1. Панорама на тврдината кај с. Град

КОКИНО

- 1. Древна астрономска опсерваторија - седишта исклесани во карпа
- 2. Бронзен висулец, енеолитски период
- 3. Керамички сад, VII век пред Хр.

КОСТОПЕРСКА КАРПА

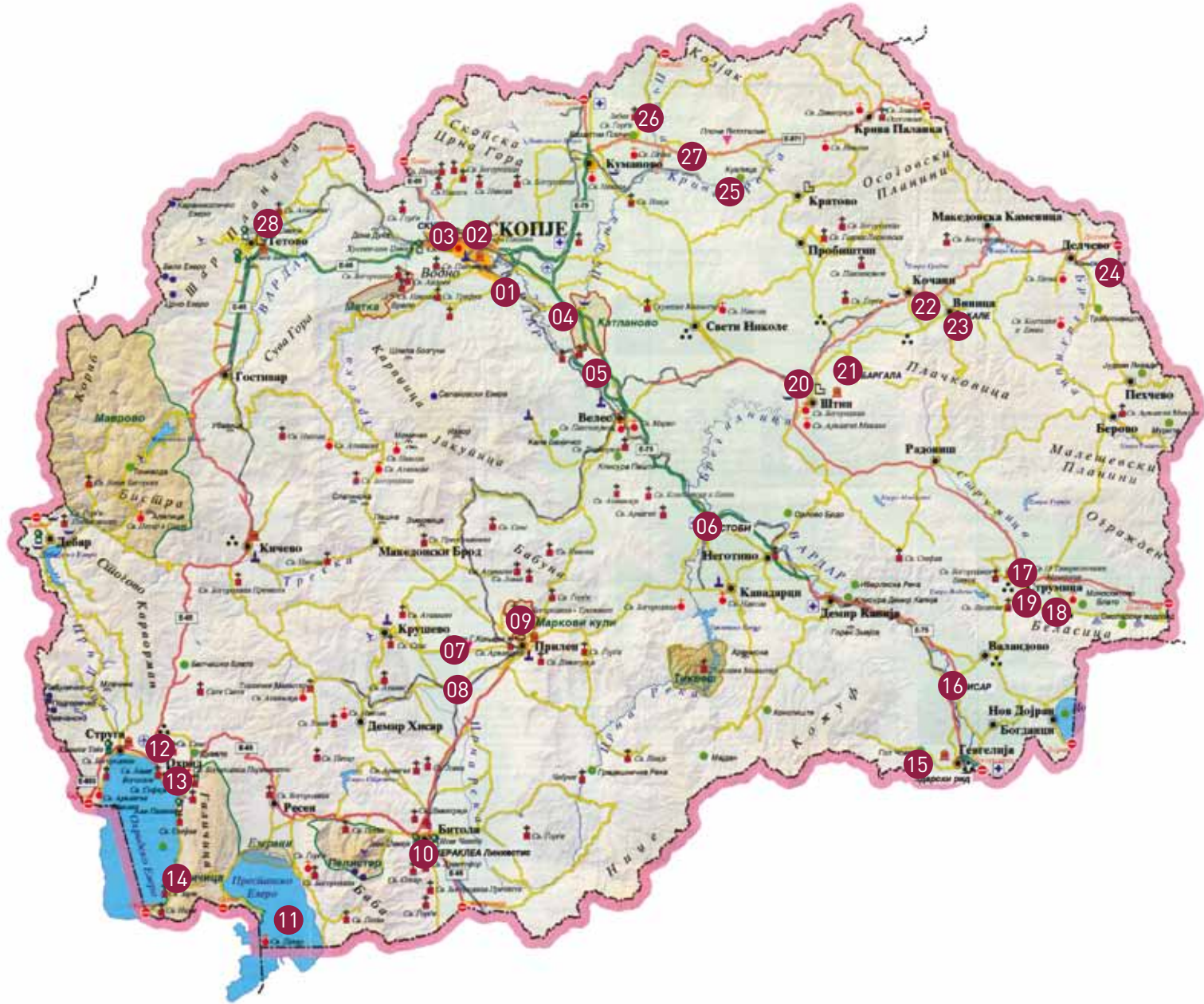
- 1 Костоперска карпа, панорама

ГОЛЕМО ГРАДИШТЕ

- 1. Големо градишт, панорама, од северозапад

ТЕТОВСКО КАЛЕ – БАЛТЕПЕ

- 1. Зачувани остатоци на објект во тврдината
- 2. Остатоци од бедем и кули со постари фази
- 3. Остатоци-влез во сарајот

АРХЕОЛОШКИ
ЛОКАЛИТЕТИ

01.	Тумба Маџари	Скопје
02.	Скопска тврдина - Кале	Скопје
03.	Скупи	с. Злокуќани, Скопје
04.	Античка населба Тауресиум	с. Таор, Скопје
05.	Кастелото кај Пчиња	Скопје
06.	Стоби	Градско, Велес
07.	Неолитска населба Врбјанска Чука	с.Славеј, Прилеп
08.	Стибера (Стсберра)	с. Чепигово, Прилеп
09.	Маркови Кули	Прилеп
10.	Хераклеа Линкестис	Битола
11.	Голем Град	Преспанско Езеро, Преспа
12.	Лихнидос	Охрид
13.	Енгелана	Св. Еразмо крај Охрид
14.	Залив на Коските	с. Пештани, Градиште, Охрид
15.	Вардарски Рид	Гевгелија
16.	Градот на Исар	с. Марвинци кај Валандово
17.	Цркви на Светите петнаесет Тивериополски маченици	Струмица
18.	Антички бањи	с. Банско крај Струмица
19.	Цареви Кули	Струмица
20.	Исарот	Штип
21.	Баргала	Штип
22.	Мородвис	с. Мородвис, Кочанско
23.	Виничко Кале	Виница
24.	Град	с. Град, Делчевско
25.	Големо Градиште	с. Коњух
26.	Кокино	Куманово
27.	Костоперска Карпа	Младо Нагоричино
28.	Тетовско Кале - Бал Тепе	Тетово

Издавач
Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот
Паско Кузман

Уредник
Паско Кузман

Автори
Драгиша Здравковски 12, 36
Драги Митревски 16, 62
Ленче Јованова 20
Киро Ристов 24,
Кирил Трајковски 28, 68, 70, 72, 74, 76, 80, 86, 92
Зоран Георгиев 30,
Лилјана Кепеска 38, 42
Костадин Кепески 38

Лектор
Александар Јордановски

Фотографии
Мише Тутковски

Терминолошки речник
Паско Кузман

Компјутерска обработка и графичко обликување
Артбаитер

Печат
Про Поинт

Тираж
800

© Copyright
Министерство за култура на Република Македонија,
Управа за заштита на културното наследство, Скопје 2008

Аница Ѓорѓиевска 44
Вера Битракова Грозданова 48
Паско Кузман 08, 52, 58, 60
Цоне Крстевски 66, 82
Каролин Снивли 88
Јовица Станковски 90
Ирена Коиштркоска Настева 94

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св.
Климент Охридски„ – Скопје

903/904 (497.7)

АРХЕОЛОШКИ локалитети / (уредник Паско
Кузман ; фотографии Мише Тутковски, Влатко Ко-
робар). - Скопје : Управа за заштита на културното
наследство, 2008. – 93 стр. : илустр. : 22х22 cm. –
[Едиција Македонско културно наследство]

Библиографија кон главите

ISBN 978-608-4549-00-0

a) Археолошки локалитети – Македонија

COBISS.MK-ID 75674890